ГОРОХОВЕ ЧУДО

А що таке щастя?

Хто виріс, того це не мучить. Дорослі мудрі.

Вони навіть полічили на небі всі зорі, а дітям кажуть, що їх багато.

І мені згадалася одна історія. Тато приїхали з міста та й привезли грифельну дошку і грифеля. До школи мені ще рано, я ще пішки ходив під столом, то мама й розсердилися, що тато витратили гроші.

— Що я міг зробити? Мені підсунули в склепі це причандалля. Візьми і сховай, бо той шибеник потрощить, а коли підросте, тоді знайдем, — сказали тато і поклали грифельну дошку й грифеля під лаву.

Мене так і тягне туди. Я не знаю, чи ті штуки їдять, чи на них тільки дивляться. Ступаю собі по хаті й приказую:

— Я великий!.. Я великий!.. — А очима блим під лаву, блим під лаву, та ні тато, ні мама ніяк не можуть здогадатися, чого мені хочеться.

— Ану, великий, сідай обідати!

Наша сім’я — тато, мама і я — посідали за стіл. Мене так і верне від обіду. Не хочеться — і все. Мама посадовили мене на коліна, дають із своєї смачної ложки.

— Ось тобі квасолька, що на тичині в’ється, моркву тобі зайчик приніс…

А я добре знаю, що борщ пісний, що він тільки задурений салом: знатурився і кручу головою.

— Нещастя ти моє, геть з лиця спадеш. Чи ти чуєш, чи ні?!

Я чую мамин голос і затуляю вуха пальцями.

— Та чи ти бачиш?

А я примружуюся і заплющую очі.

Набідкавшись, мама добирають іншого способу:

— Якби ти їло, то ти росло б, швидше у школу пішло б і писало на отому, що тато привіз.

Я так заціпив зуби і губи, що й дихати нічим. Очі заплющені, пальці у вухах. Та тільки-но я розкрив рота, тільки-но хотів запитати, чи на тому, що тато привезли, малювати можна, а мама мені повну ложку — і в рот. Я розплющив очі та як пирскну!

— Ану, зсади його, паскуду. Зголодніє — сам попроситься, — сказали тато.

А мені тільки того й треба. Я шасть під стіл, кота за вуса, з його черепка хлись — смакота. Кіт на мене, я його за хвоста, намилився, буцім помазком, пальцем тер-тер — поголився та й ну вигулювати: гиць на лаву, гиць із лави. З розгону. А під лаву й заглядати боюся.

Мама голосить: "Нещастя ти моє!" — грозьбою. "Соколику — пташку", — просьбою. Не бере.

Батькового ременя не чути, не бряжчить. Я осмілів, нагицався до втоми, став посеред хати і кажу:

— Намалюйте мені щастя, то буду обідати, — і показую пальцем під лаву.

— Я тобі зараз намалюю, я тобі зараз дам щастя, — сказали тато й поклали на стіл ложку.

Чую: пряжка забряжчала — діло погане. І — шмаг мене.

— А я їсти все одно не буду! Січіть мене на капусту, соліть, а як не намалюєте щастя…

— То намалюй уже йому, — мама.

— Намалюй ти, — тато.

І диво — татова рука спинилася.

Мама розсердилася, що тато їх не послухали, вхопили ту грифельну дошку. Я присмирнів, стою, ні пари з уст, гризу собі ріжок стола, а що мама малюють, не бачу.

— На тобі щастя!

Я дивлюся й очам не вірю: мама намалювали корову.

Поки вони малювали те щастя-корову, тато мовчали. А як побачили, кажуть:

— А подай-но, малий, дошку.

Я подав.

Тато повернули її на другий бік і теж почали щось малювати. А я стою і знову гризу ріжок стола.

— На, дивися!

Я глянув і здивувався ще дужче: тато намалювали коня. Глипаю очима то на маму, то на тата, а вони тільки осміхаються.

— Чиє щастя — корова, а чиє — кінь, — кажуть мама.

— А моє — корова і кінь? — питаюся.

— Нехай буде так, — сказали тато.

Мені стало радісно. Всі забулися про обід. Я гайнув на вулицю хвалитися сусідам, що у мене є щастя.

Показую мальованця сусідці й питаюся:

— Що це?

— Корова.

— Ні, це щастя! — кричу їй, а в самого на очах сльози.

Та вона цього не розуміє.

Показую мальованця сусідові й знову питаюся:

— Що це?

— Кінь.

А я через плач:

— Та це ж щастя!

Сусід зареготався. І так було, кому я тільки не показував. Ніхто не хотів вірити.

А я вірив, беріг своє щастя, та мені не дали довго натішитися. Тато сховали грифельну дошку на високу шафу, щоб я не міг дістати. Прокинувся — деру очі на шафу, лягаю спати — теж туди дивлюся. Та якось згромадив я докупи стільці, меншого на більшого, вибрався під самісіньку стелю. Узяв грифельну дошку — голова затуманилася: ні корови, ні коня… Я вертів тією дошкою на всі боки, але марно. Спустився згори, розставив стільці та й заплакав.

За тим плачем мене й застукали мама.

— Чого ти ревеш?

А мене жаль душить за горло.

— Щастя, моє щастя…

— А то що тобі?

Нарешті мама здогадалися, підставили собі стільчика, потягнулися рукою на шафу і кажуть:

— Який ти у нас дурний, корова пішла пастися, а кінь пішов робити.

Я ніби зірвався з припону, метнувся шукати їх. Але де те пасовисько, де ті поля?

Через два роки на грифельній дошці я навчився письма. Потім вона розбилася. Та я все пам’ятаю, що в намальованої корови вим’я було завбільшки з живіт, а дійки такі великі, що з однієї можна було б надоїти відро молока. А кінь стаєнний, живіт підтягнутий, б’є копитом і стриже вухами. Ні такої корови, ні такого коня я більше не бачив.

Тепер, коли я вже в літах, сів та й написав цю книжечку, яку присвячую трьом жінкам — МАТЕРІ, ДОНЬЦІ, МРІЇ.

За вікном сіро-сіро, а в кімнаті день. З малого ліжка із високими бильцями, спинаючись на руки, підіймається сонце. Підіймається спроквола, цупко держиться за бильце. Вже на ногах. І, білоголове, рожеволице, дивиться своїми ясними очима, не хоче будити, нишком задирає ногу, ще міцніше держиться руками, а потім чапу-лапу — і шасть до мене на диван.

— Хто це? — питаюся.

— Я! — і сміється аж до вух.

— Хто це я?

— Я — Воксанка!..

— А я думав — сонце…

— Ні, то я! — і вмощується на грудях, як на коні. Виставила руки, великий палець у рот, всі пальці перебирають: ду-ду-ду-ду, тра-ля-ля… Грає. Дударик.

Десь далеко у горах, у самих Карпатах, був колись славний хлопчик Шугай. Він пас овець і мав дудку-сопілку. Що тільки собі не здумає, заграє, то так воно і буде. Захочуть вовки-сіроманці чи там ведмеді-бурмили напасти на череду, а він вийме з торбини свою дудочку, покладе на неї пальці, і злі вовки-сіроманці, і страшні ведмеді-бурмили постають наче вкопані, послухають та й посунуть ні з чим у темиий ліс.

А то хлинуть дощі, громи почнуть перекидати горами, і прийдуть до Шугая на полонину бідні люди. "Заграй, — просять його, — щоб було сонце, бо град на низинах усе поб’є і ми пропадемо з голоду". Він заграє, хмари розсунуться, і світить сонце.

Спиняв зливи, а якщо треба, викликав дощі.

Та взнав нечистотник Бабай про того славного вівчарика-дударика, скликав своє військо і пішов на гори війною.

Шугай якраз спав, коли Бабай із своїми розбишаками напав на нього. Хлопець, дарма що підліток, дарма що ніякої підмоги, кинувся на ворогів. Один б’ється супроти Бабая і всього його війська. Вороги добре чули про його чарівну дудочку, та ніяк не дають йому вийняти її з торби, самі хочуть її добути. Побачив Шугай, що битися йому несила, роздер торбу, і сопілочка-денцівочка полетіла вниз, у глибокі провалля. Бабай як кинеться й собі за нею, а з ним і його військо, та всі враз закам’яніли, покотилися валунищами. Аж загуло.

Упав славний Шугай окривавлений на землю. Подув вітер, підхопив його, і малий сопілкар став громом. А його череда затужила, стала гірським потоком і попливла до Чорного моря.

І тепер, коли розарканяться блискавки, коли вдарить грім, то хлопець Шугай дає добрий знак, де треба шукати його дудочку. Та люди бояться, зупиняються перед гірським потоком. А потік нуртує, жене хвилі-вівці — череду за чередою.

— А я маю дудочку… Ду-ду-ду…

— А про що ти думаєш, коли граєш?

— Щоб ти вставав.

— Нащо?

— Підемо з тобою і знайдемо дудочку, на якій грав Шугай!..

— Підемо, коли ти виростеш.

— А коли я виросту?

Мою відповідь: "Скоро", — уриває крик і лемент у парадному. Той крик і той лемент спускається по сходах, чіпляється за них, не хоче йти.

— Хто там?

— Хіба ти не знаєш? То ж плакса Віта, не хоче до школи, — каже Воксанка.

Я підіймаю ковдру, роблю буду.

— Марш до буди!

І вже не треба чарівної сопілки, яка лежить десь у горах. Воксанка пускає спідлоба страшні очі.

— Гр-р-ржжа…

— Ой, мені страшно!

— Я собака! Я собака… гр-р-р-жжа…

Її обличчя розпалюється, щічки палахкотять. Вона не хоче до буди, видирається з-під ковдри. Їй хочеться гарчати, кусатися і дряпатися. Пальчики розчепірені, як пазури.

— Будемо вставати.

— Ні, я буду собакою, а ти будеш ховатися. Зьми голову в подушку…

Я справді зариваюся в подушку. А вона смикає за чуба, кусає за вухо, легесенько так — тільки лизь.

— Тепер ти будеш коником, а я буду їхати. Вйо! А ти співай, співай!

Їхав, їхав пан-пан,

на конику сам-сам…

— Ну, годі нам бути собакою, конем, будьмо людьми.

— А я теж люди? — і довгі-довгі вії над великими очима тремтять. А що, як вона не люди?

— Ти людина!

— А що люди роблять?

— Встають раненько, вмиваються біленько і до роботи, — кажу, прибираючи постіль і ховаючи в шафу. Тоді скидаю з малої нічну сорочечку, голубеньку, в горошок, натягую колготки, вбираю у сукеночку з кишенькою, на якій вишито біле курча. — Вмиватися!

За вікном меріщить дощ. Вітер задуває його на наш балкон. І плаче наше вікно, і великі краплі так і тарабанять по цинковому дашку підвіконня.

Мала вмивається сама. У нас у ванній під умивальником велика виварка. В ній брудна білизна. Воксанка стає на покришку виварки, відкручує кран і просить:

— Дай мило.

Миє руки і личко.

— Все… — У неї свій рушничок. Вона витирається, зіжмакавши його, раз-два, і хоче кинути куди попало.

— Ти витирайся сухо, а рушничок на цвяшок.

— На ринок! Пора на ринок!

— Квапитися нічого, спочатку поснідаємо.

— А я не хочу. — І в кімнату, на диван, перекинулася то сюди, то туди, а потім розсілася, як стара, поли сукенчини натягнула на коліна. — Треба купити молока — раз, сметани — два, м’яса — п’ять. З чого коклетки будем робити? — збилася з рахунку, але показує на пальцях, пригадує, що ще треба. — Морква, бурячок, капуста і хліб — десять!

— А сирок?

— І сирок — десять!

— Може, одинадцять?

Вона щось думає і наполягає:

— Десять!

Дітям важко примиритися з умовністю; чому один — це один? А дорослих це влаштовує. Вони ні в що так не вірять, як у циферію. Для них має вона магічну силу. Без циферії світ дорослих розсипався б.

На кухні кипить сосиска і заварюється чай.

— А хто снідати буде?

Очі в долоні і відвернулася.

— Сорока-ворона дітям кашку варила…

Вокує, між пальцями щілини, і хитрі очі видивляються, як сорока-ворона варила кашу. Раптом відкидає руки й докінчує сама:

— Тому дам, тому дам, а тобі не дам. Ти води не носив, дровець не рубав…

Хочеш її ловити, щоб взяти на руки, а вона навтьоки.

— Сіла, тютя, сіла…

Їй весело, сміється, аж заходиться. Її сміх як дзвінок. Та втекти нікуди. Кімната одна і маленька. А сусідчина зачинена, сусідка вже на роботі. Хап малу на руки. Вона вже й не пручається. Сама обіймає за шию, горнеться. Її руки теплі — ах ти, пуцьвірінок.

На кухні ніде розминутися. Білий і гуде — це холодильник. До нього притиснутий сусідчин стіл. Підвіконня геть заставлене порожніми пляшками і слоїками.

Єдина радість на цій кухні — вікно, бо з нього видно світ, простір. Але нині все забовдурене.

Воксанка має своє крісло, високе, жовте, на чотирьох ніжках, із гнутими поручнями. Те її крісло всім заважає, бо воно стоїть у проході між столиками. Як би не хотів, то мусиш його зачепити.

Сидить Воксанка на своєму високому кріслі. На груди їй — рушничок, щоб не заляпалась. У неї свої тарілочки, своя ложка й виделка.

Злизує кефір язичком.

— Ще трошки…

Взяла обіруч і коли випила:

— А я так люблю кахір! Він мені так подобається, — і бряк своєю чашкою об стіл. Залізна, не поб’ється. — Дно! — і показала дно.

— Тепер сосиску.

— А ми підем на гульку?

— Бачиш, що там робиться?

— Дощ, — каже вона та так сумно-сумно, ніби настав потоп, ніби кінець усьому живому. Обертається до вікна і питає: — Дощ — добре чи недобре?

— Буває добре, а буває й недобре.

— А зараз?

— Нам на ринок, для нас недобре.

Якщо вона сідає до столу, треба про будь-що розповідати. Вигадуй що завгодно, теревень, що тільки спаде на розум, кажи, не мовчи.

Попереказувано всі казки, виспівано всі пісні.

Вона знає, що трамвай каже "дзень-дзень", машина — "ту-ту"…

— А як каже бджілка? — питаю її, бо сам не знаю, про що їй баляндрасити.

— Бджілка каже: "дз-з"! — і відмахується, ніби вона ось-ось вкусить її.— Ти мені розкажи про добро!

— На світі так багато доброго.

— А ти мені про саме-саме добре, — і примружує оченята, дивиться малюсінькими шпариночками.

— Колись давно-давно, ще як сонце подарувало людям землю і земля була зовсім молода, то на ній нічого не росло.

Маленька виделочка на три зубчики наштрикує сосиску, рука тягнуться до хліба. З виделочки їсти Воксанці важко, сосиска не тримається. Бере в руку. Нехай!

— Розказуй… — Сосиска в роті, але й не плямкне, чекає.

Земля гола, а люди жили. Їм було дуже гризотно. Сонце припече, ніде прихилитися. Піде дощ, ніде сховатися. Їсти нема що. Біда та й годі. Мріють люди про хліб, а жита нема. Мріють люди, з чого його хату поставити, а лісу нема. Посходяться докупи і журяться: де то ростуть їхні мрії — добро?

Сидить у тому гурті білий, як молоко, дід і каже: "Скільки я на цьому світі нажився, а добра не бачив. Мабуть, тільки сонце бачить його, бо сонце найвище".

"А чи не перейти нам до сонця і не запитати його?" — викликався один молодик. Його звали Іван.

Старі люди скрушно похитали головами.

А що не день, то важче.

Сонце напряжить, охолоне. Дощ наллє, перестане. Коли ж затиснуть морози, жити тяжко.

Послухали люди молодика і вирішили йти до сонця. Набрали в торби, що там було, прокинулися вдосвіта і помандрували.

Поки сонце вигляне, поки перейде через усе небо, якраз до нього й доберуться.

І послався їхній шлях через гори й доли. Які ріки перепливали, які переходили вбрід. Видряпалися на найвищу гору, а сонце вже збирається заходити. Небо розпустило червоні поли, ось-ось його заховає. Щоб не гаятися, хто ще мав силу, той бігцем, хто не мав — той кувирдь-кувирдь з тієї гори. Так і дісталися до сонця. Заходять у його палати і скидають шапки.

— Добрий вечір, — кланяються. — Смачного, — приказують.

А сонце сидить собі за столом і вечеряє. На столі лежить хліб, огірки, стоїть картопля. Сонце якраз смакувало медом. Умокнуло молодого квашенина, відкусило, витерло рукавом губи і вуса.

— Добрий вечір і спасибі вам, люди, за гарне слово, — відказало їм. — Сідайте, розкажіть, звідки ви і чого вам треба.

Люди поніяковіли, сідати їм якось не з руки, знай пригладжують свої довгі чуби-оселедці.

Сонце дивиться на них, і їм усім тепло-тепло. Безвусий молодик виступив наперед, ще раз уклонився і так почав свою мову:

— Прибилися ми з голої землі. Ти хоч і сонце, але просто спалюєш нас. Потім ховаєшся, і хлище дощ. А то зовсім кудись утікаєш, і ми дзенькаємо зубами на морозі. Є у нас мрії, є у нас надії, та ще ні разу вони не збулися. Ми ніколи добра не бачили. Ти високо, може, тобі те добро видно, то покажи нам, як бути.

Сонце крутнуло свої довгі вуса — тиха усмішка. А з його стола чути такі приємні пахощі, що всім аж у носі свербить.

— Ви здорожилися, сідайте і підвечеряйте.

І посадило їх сонце рядочком за стіл. Люди ще зроду такої смакоти не їли. Хліб пахне полем, мед пахне небом. А сонце вийняло собі люльку, всипало тютюну з кисета і закурило: по небу хмарки.

Люди понаїдалися, а воно їм нічого не каже. І вони мовчать, тільки позіхають.

Викуривши люльку й вибивши її, сонце примружило очі.

— То лягайте спати. Куди вам вибиратися на ніч? Вранці собі підете. — А про добро мовчить.

Люди були чемні, перепитувати посоромилися, так і поснули. Лише молодик не спав.

— Чого ти не спиш, Іване? — питається сонце.

— Хіба ж ти не знаєш, що перепитуєш?

От сонце насипало йому в кишені насіння і каже:

— Гляди, не розсип. Вернешся додому, посій.

Ніхто цього не чув і не бачив.

А коли люди попрокидалися, сонця в палатах вже не було. Воно викочувалося аж на тому боці неба.

Люди подумали, що даремно били ноги і марно гайнували час. Не допомогло їм сонце. Хоч воно і високо, але само не знає, де те добро.

І стали всі насміхатися з молодика.

— Іван дурень! — беруть його на кпини.

А Іван мовчить, держить руки в кишенях. Смійтеся, думає собі. З тим і рушили додому. А коли вернулися, Іван каже:

— Нумо, копайте мерщій землю, а я буду сіяти добро!

Ніхто його не слухає. Нехай копає, якщо йому хочеться. І давай ще дужче з нього підсміюватися. Іван копає, а вони за животи беруться.

— Іван тому й дурний, що він Іван!

А він пріє, та не кидає роботи. Накопався, аж ниє у крижах. Сонце з неба підморгує, додає йому охоти.

Та як кинув Іван у землю насіння з однієї руки — жито так і стало лавою, сипонув з другої — а пшениця ще густіша. Сипонув ще раз — і забіліла гречка, а на ній бджоли. І запахло хлібом і медом, як на столі у сонця.

Люди побачили і перестали сміятися.

— Дай і нам, — просять.

А він показав їм свої набряклі руки і каже:

— Робіть…

Відтоді люди почали орати і сіяти. Земля вродила добро… Та ти їж!

А вона показує дві порожні долоньки.

Годувати сирком легко. Ставлю його в тарілці, не здираючи тонесенького папірця.

— Тьху, безтолковий, як бабуся, дає дитині з папірцем! Бабуся не бачить! — і здирає папірця, і береться за ложечку.

— Ти їси, аж за вухами у тебе лящить.

Вона перехиляється зі свого високого стільця до мене, підставляє вухо, щоб я чув, як за ним лящить.

Наша кухня пахне житом. Жита вийшли з поля, переступили межу міста і, не боячись ні металево-бетонного брязкоту, ні лихої години, восени пахнуть весною. Колосся так і б’ється об вікно.

Воксанка сьорбнула чаю і вже підхопилася на своєму стільці. Показує, яка вона велика, мало не дістає руками стелі. І так шпарко-шпарко:

— Спасибі, татку, за обід, що наївся дармоїд!

Я схоплююся, підтримую її.

— Коли я їм сосиску і сирок… — проказую.

Вона повторює:

— Коли я їм сосиску і сирок, то… — і запинається, ніяк не може затямити, коли обід, коли вечеря, а коли сніданок.

— То… — тягну я.

— То… — тягне вона.

— Сні…— підказую їй.

— Коли я їм сосиску і сирок, то сніданок. Дякую, татку, за сніданок, що наївся дармоїд!

А дощ не вщухає. А в наших закапелках порожньо. Треба на базар, у магазини.

Поверх руденьких колготків натягуються синенькі штанці. Капці — геть. Ноги малі, капці сукняні, а якось непомітно попротиралися. І великий пальчик лівої ноги сміється своїм рожево-синім нігтем.

— А де черевики?

Босі ноги лупу-лупу, та не по килимі, по паркеті.

Я заглядаю під шафу. Там у картонній коробці цілий склад її взуття, але тих черевиків, що нам треба, червоних, підбитих сукном, нема. Куди ж вони запроторилися?

Воксанка згинці під стіл, під диван. Головою об щось стук — почухала, рукою лясь стола, щоб знав, як битися.

— Де ті кляті черевики?

— Со? Ті, що ми вдвох купили?

— Та ті ж!

Вона пам’ятає, хто їй що купив, що прислали баби і діди.

— Во, во! Бач, то Піх взувався!

Піф — плюшевий собака. Він розлігся у зеленому візочку, вкрився по самісіньку шию байковою пелюшкою.

— Що ж це він завалився у черевиках? Нечупара!

— А йому зимно, б-р-р!

Садовлю її собі на коліна, взуваю. Шнурівки довгі, зробив по дві петельки, тягнуся, щоб дістати з машинки кофточку, а Воксанка з колін і гиць на інший диван, з дивана — до балкона, за штору. І виглядає з-поза штори, хитра: лови! Ступив крок — зовсім закрилася шторою.

— А нас на ринку чекають і сушать голову, де вони.

— Хто?

— Ті, що продають.

— А грошики в тебе є?

Біла голова лізе в кофточку. Кофточка тісна, рукам боляче, коли їх всовуєш. Крик і сльози. Проткнули руки — сміх.

Тепер розчісуватися. Волосся баранцем, вся потилиця в кучерях. Над лобом гребінцем можна, а в тих кучерях-баранцях?

— Щіткою!.. Ти щіткою! — вирвалося.

Шукаємо щітку. Зачесалися, зелену шапочку з балабончиком на голову, а яку курточку?

— Не бабину, не бабину!

Бабина гарна, з мережкою, але її треба вдягати через голову: рукам боляче.

Вона не хоче плаща з башличком, не хоче ботиків. Вертиться дзигою, гульк на кухню, гульк з кухні.

— Ми на гульку?

— Ні, на ринок.

— А я хочу на гульку. Я буду ховатися, а ти будеш мене шукати…

— А що їсти будемо?

Нарешті якось спорядилися. Господарську сумку з порожніми пляшками в руки, двері навстіж — вийшли.

Перед самісіньким парадним велетенська калюжа. На подвір’ї не видно й собаки. Це так мовиться. У нашому дворі собак-дворняг нема. Є в однієї господині цуцик, так вона держить його в кімнаті, виводить гуляти в чорних шлейках.

Воксана миттю знайшла галузку, сидить над самісінькою калюжею, щось собі ворожить.

— Давай руку!

— А цьо дощ?

— Насілися хмари, і сонце плаче.

А вона в калюжу:

Капу-капу, капу-кап,—

Дощик собі капа.

До сестрички прийшов брат

І так їй повяда:

— Ти сестричка, а я брат,

Погуляймо собі.

Візьмемо в діда парасольку.

Ніц нам дощ не зробі!

Співає на свій лад польську пісеньку та ще й притоптує, вихитуючись і вигинаючись.

Назад, додому, перезуваємося, бо ноги мокрі.

— А ти бусики мені купиш?

— Ми ж на базар, а не в універмаг.

Тепер я не відпускаю її руки. Вона йде, підстрибуючи. Нагнівалася. Чи за те, що я накричав, щоб не лізла в калюжу, чи за те, що не йдемо купувати бусики?

— Мир миром, пироги з сиром…

— Ми дружечки красні! — гукає вона, вже не гнівається.

Наш ринок називається Лук’янівський. Ми живемо недалеко від нього. Всі так і кажуть, що ми живемо на Лук’янівці.

По тротуарах дзюрчить вода. Асфальт повиколупувався, і на базарі — калюжі. Ми їх старанно обминаємо, і Воксанка повчає:

— Дивись мені, не вступи!

Дощ і пронизливий вітер позаганяли базарян під дашки-покриття.

Базаряни, особливо баби, поскулювалися, поховали руки в рукави, сидять, як індички.

— А тут Бабаїв нема.

— Де б вони тут взялися?

Ми купляємо, не торгуючись, швидко. Картоплю з ваги і в сітку.

— А то тобі, мала, — докидає баба ще одну картоплину. — Як тебе звати?

— Воксанка, — і очі під лоб.

— Рости велика!

Ми вдвох дякуємо бабі за картоплю і за добре слово.

— Я допоможу тобі нести, тобі тяжко, — схоплюється Воксанка.

Купуємо буряки, моркву, капусту, м’ясо, і всім хочеться знати, як називається дівчинка в плащику з башличком. І всі на її малу долю щось підкидають: жменьку квасольки, хвостик петрушки, а м’ясник у рундуку — лишок м’яса.

А в молочарні треба ставати в чергу. Черга — довгий хвіст, і ніхто не поступиться, ніхто не пропустить наперед. Дорослі — великі забудьки. Вони зовсім забулися, не хочуть пам’ятати, що колись були дітьми і як-то важко їм тоді було встояти на одному місці. І всі вони такі смішні в своїй ніяковості, і нема кому їх присоромити.

— Та пропустіть...

— З такою дитиною можна постояти.

— В мене двоє зачинено.

— А я на зміну.

— Апчхи! — то Воксанка.

Ми так і забули купити дитячий сирок.

Біжимо під дощем у булочну. Булочна простора.

— Бублика, мені бублика!

Я відпускаю її руку. Тут є де побігати. Беру хліб. А де моя доня? А вона шусть і вже за прилавком, стоїть поряд з кондитеркою. Торгують.

— Татку, кеки!

— Цукерки, — виправляю її.

Але вона все одно каже "кеки". І дівчина-кондитерка важить їй цукерки, мене не питаючись.

— Ви, будь ласка, карамельку.

— Я карамельку. Від шоколаду діатез. У мене є племінниця, я знаю...

— Шоколаду не можна, в мене буде діатез, — каже й собі Воксанка.

Взявши хліб і цукерки, ми виходимо з булочної. Воксанка обертається в дверях і ще раз голосно каже:

— Дякуємо…

А вулиця — сіра зміюка холоду.

Вітер наслав хмари, дощ. Хмари, скублившись десь угорі, облягли все небо. І небо над висотним містом на горах ніби зовсім втекло від нього, піднялося собі ген-ген та й не пускає на землю сонце. У хмарах сховалася висока-висока телевежа. І горішні поверхи будинків, з балконами, з вікнами, увійшли в хмари. Ринви ллють каламутні патьоки. Тужать дерева обабіч широкого бульвару. Нічим укритися. Ніде сховатися.

Над трамваями спалахують сині дуги. Трамваї стоять, видзенькують, а рейки під водою.

До тролейбусів не підступитися. Тролейбуси переповнені, аж шини повгиналися, минають зупинки.

Люди не йдуть, скачуть, тікають від дощу, як кури від лиса. Хто в плащі, хто в якійсь накидці, а хто накрився цератою.

Ми теж тікаємо. Але не дуже втечеш. В одній руці повна сумка, в другій — важка сітка.

Воксанка то держиться за сітку, то перебігає на другий бік, держиться за сумку.

— Одній твоїй руці я допомогла, тепер другій. Правда?

А ще ці бісові переходи. Із магістралі, праворуч од ринку, відривається крута вулиця. З неї машини і ліворуч, і праворуч. На ній зупинка таксі, зупинка автобусів. Стоїть міліціонер, вимахує жезлом, сюрчить і не може дати ладу.

Поклажу в одну руку, другою Воксанку під пахву і через баюри[16] поміж машинами, на той бік, до газетного кіоска, який обліпили перехожі, наче мухи.

На панелях нам вільніше. Але Воксанку тягне на самісіньку брівку. Брівка висока і суха, але вузенька. Щоб не схитнутися і не хляпнути у воду, Воксанка держиться за мою сітку. Саме так іти їй дуже подобається, і вона забуває допомогти моїй руці, на якій повисла сумка.

Все було б добре, та знову перехід: трамвайна колія. Тут ще прикріше. Тут висока вода. Навіть міліцейська будка у воді. Міліціонер то висовується із віконця, щось кричить, то знову ховається в будку.

Воксанка сплигнула з брівки і загородила дорогу.

— На руки, хочу на руки.

Знову її під пахву.

За дощем нічого не видно.

— А морозива зараз їсти не можна, простудишся. Буде сонце, тоді можна, — каже раптом вона, смачно облизуючись.

Чого б це? Та то ми поминаємо скверик, а в ньому павільйон — морозиво. Вона все бачить.

Простуємо під кінотеатром, тягне в кіно.

— Ходімо, "Кащей Безсмертний"!

— Хто нам обід зварить?

— Ходімо!

— Чого ти ще хочеш?

— Хочу, хочу, сама не знаю, чого хочу…

І ми манжаємо далі. Попереду ще один перехід, але він глухий. Нам би ще через одну трамвайну колію, а тоді ми дома. Ця друга трамвайна колія найнебезпечніша. Вона на косогорі. Трамваї мчать униз і вгору. Вода їх тут не спиняє. А болото таке, що не знаєш, куди ступити ногою.

Січе густий дощ. Хмари хочуть зовсім вилитися над нашим містом.

В таку погоду страх тягне в хату.

Наш будинок п’ятиповерховий, на три під’їзди, і в цьому великому будинку ми маємо кімнату. Вікно — воно ж і балкон. Тісна-тіснява у тій кімнаті. Та як вона зараз нам мила. Крок, ще крок. От і широкий вичовганий пень, на якому Воксанка любить сидіти і стояти. Але зараз вона його не помічає. Наше подвір’я повне води. Забився водостік. Обходимо, як можемо. Скоро ми вскочимо у наше парадне, відчинимо двері. А там маленький коридорчик. Він тому дуже маленький, що в ньому книжкова шафа. А в кімнаті стіл, два дивани, Воксанчине ліжко. Воно між шафою і сервантом.

Сухо і тепло.

А ще в нас повно маминих квітів. Нема де подітися з ними. Вазони стоять на серванті, на шафі, серед купи книг. І на стіні прибито підквітника. Вся кімната зелена. Не забутися б полити квіти.

Воксанка ніби вгадує мої думки. Витрушую її плащика, а вона:

— Дощ, кругом так мокро, а наші квіти сухі. Де лійка?

Чіпляємо свої плащі на двері, перевзуваємося в капці й, ще мокрі самі, поливаємо квіти.

Воксанка зі своєю лійкою-жабкою. Мушу хлюпнути туди води, мушу піднести малу на руках, щоб квіти не в’янули.

Ми в хаті. Нам дощ не страшний. Пораємося на кухні. Картоплю в ящик з-під посилки, молоко в холодильник, м’ясо на стіл — і за каструлі.

Воксанка покрутилася та й шмиг з кухні: надумала щось своє.

Окропу кипіти, бурякам різатися, моркві тертися на терці. Кістку в борщ, м’якуш у м’ясорубку. Перець, часник, цибуля — куховарська мудрація.

А в кімнаті підозріло тихо. Руки забабрані, нема часу сполоснути. Заглядаю — кімнати нема, є ляльки. Два цілих Піфа, один з відірваною лапою, заєць, бурий ведмідь завбільшки з Воксанку, який завжди сидить на кріслі, пластмасові ляльки, зелений візок, дитячий гарнітур, дитяча кухня і той лом, що стояв у мішку, — все на одній купі, ніби продається з молотка. А вона стоїть перед малесенькими терезами.

— Солі? Нате вам солі — п’ять двадцять, — і рукою по терезах, буцім взяла у жменьку, а жменьку в сумочку.

Зобачила мене і розгубилась.

— Я зараз м’ясо крутитиму, я була на базарі.

Ліпше я б не заглядав. Повзаємо, шукаємо її м’ясорубку. Є головка, нема ручки. Знайшли ручку, нема ножів. А гвинтика так і не знайшли, нема чим прикрутити до табуретки.

— Де ж той гвинт?

— Згубила.

— Як же ти згубила? Хіба ж то було вночі?

— Може, й уночі.

Прив’язуємо її м’ясорубку нитками. Удвох крутимо м’ясо і робимо котлети.

Сонця як не було, так і нема. Сонце не може витертися.

Наробившись, Воксанка помила руки, на стілець і до дзеркала. Кіски з лоба обіруч за вуха, пальцями по щічках, пустила пальці на брівки. А очі в дзеркалі.

— Все! — це означає, що вона причесалася і попудрилася.

— Чепуруха.

— Я як Надя! — тобто сусідка. — Впоралася, зараз іду на роботу. Ти дивися за борщем, — і зорить, де її сумочка. Та сумочка червона, з віконечком, а у тому віконечку сидить пупсик. Тільки тієї сумочки не

видно. — Ні, не треба на роботу. Завтра. Давай будемо гратися! — і думає, в що гратися.

— Давай позбираємо цяцьки.

— А тоді будемо гратися?

— Будемо.

Ми запихаємо, не розбираючись, що і до чого, в мішок, звільняємо собі місце. Бурого на крісло, Піфів і зайців на диван.

— Я буду гуси, а ти вовк. Добре? — вона біжить, стає за штору.

— Гуси-гуси, додому! — гукаю і лякаюся.

— А цьо? — байдуже. І згинається, щипле траву —і пасеться.

— Вовк за горою!

— А цьо він хоче?

— Вас з’їсти!.. Сірі, білі, волохаті, втікайте до хати!

Сплеск у долоні, а вона дріботить до дивана, до того, що навпроти. Гиць — і перекинулася. Мить — і вже знову пасеться за шторою, під балконом.

Впіймати її не можна.

— Вовче, не їж, братику… — і наче в’юн. — А тепер ти будь гусьми, а я вовком.

Але вовком їй довго не хочеться бути, вовкові треба сидіти і чатувати.

У кімнаті курява. Гуде долівка, і деренчить сервант.

— Когут каже: вовки ідуть! Вівці кажуть: де, де?..

Вона ховається, а я її шукаю. Хряпають двері ванної, кухні, а кімнатні як живі. Стіл підплигує, крісла підскакують. Ніщо не може встояти на місці. І в тій штовханині з дверима, з меблями тільки ярий блиск зіниць. Її очима дивиться кожний закуток, кожен закапелок. її ніжками ходять крісла. А рук не видно, руки миготять. То вона присідає, згортається вся в клубочок, як їжачок, то навпаки, встає, мчить стрілою, не дивлячись під ноги, ні перед себе.

Я перекинувся на килимку. Вона мене впіймала. Сідає на груди, душить, лоскоче.

Падає знесилено і вона. Язичок висолопився — відсапується.

І знову мені на груди.

— От, якби нам... — і не доказує, тягне, наче довгу золоту нитку.

— Що якби нам?

Вона набирає багато-багато повітря, супиться, її довгі вії загинаються, очі дивляться кудись поза стінами.

— Ох...

Те її "ох" таке глибоке, що в ньому можна втопитися. Воно вимовлене з таким великим сумом, ніби зболіло.

— Чого тобі тяжко?

Мовчить, уся принишкла. Чубчик настовбурчився, руки опустилися, плечики схнябились. Поволеньки заперечливо хитає головою, що не втомилася, і дивиться далеко-далеко, щось шукаючи.

— Знаєш, якби мені…

Я не перебиваю, очікую.

— Знаєш, знаєш, якби мені дудочку! — і бах обличчям у мої груда. А грудям тепло-тепло. І вже ніби не вона, саме її тепло каже далі:

— Я б думала, я б заграла…

— Ти хочеш Шугаєвої дудочки?

— Ага.

— І що б ти думала, що б заграла?

— Я б заграла, щоб було сонце.

— А ще?

— Щоб була мама.

— А ще?

— І щоб у нас була велика-велика хата! — вона розкидає руки, розкидає їх, як може, широко.

А я дивлюся на неї і дивуюся: чую запах смереки — зелену тугу. І пахнуть таємницею далекі гори. Високі й зелені, вони прихилили зелені обрії, розсувається біляста негура, падає у провалля. І ми під самісіньким небом — над зеленим світом, над усіма полями, над усіма містами, над усіма ріками. Ми так високо, що нам навіть видно зелене море, яке спить при березі, а днює десь далеко-далеко. Нам дуже добре. Ми щось знаємо, знаємо стежку до Шугаєвої сопілки. Круто в’ється та стежка.

— Ти зроби її мені… дудочку, — каже Воксанка і тулить свої руки до малих грудей. Прищулилася, ніби чує, як та дудочка грає.— Сопілочку-денцівочку. Ти ж тато!

У моїй голові вистукують думки: якби калина, я б тобі зробив, як робили ми колись собі на пасовиську. Але гаятися не можна, треба робити. Набридло малій грати на пальцях.

— Давай пошукаємо паличку.

— Яку?

— Будь-яку, аби паличка.

Воксанка не знає, яку паличку і нащо вона, але зривається з місця. Ми починаємо шукати скрізь: під столом, під шафою, під диванами. Ні там, ні на нашій кухні паличка не виросла. В коридорі, з-під секретера, повзаючи на чотирьох, витягуємо стару лопатку, про яку думали, що загубилася.

— Є? — питається.

— Є! — відказую. Беру ножа, відрізую держальце. Воксанчині руки так і просяться, щоб потримати його.

— На тобі паличку. Помий її.

— З милом?

Ми миємо паличку милом, аж поки вона не стає зовсім біла.

Тоді я беру олівця і буцім випікаю ним рядочок значків-голосників. І коли все готове, тулю паличку до уст, перебираю пальцями:

— Ду-ду-ду-ду… ду-ду-ду… — і примружую очі, і хитаю головою, і притоптую.

— Я! Дай я! — вона вихоплює з моїх рук оту дудочку, швиденько вмощується на своєму стільчику, колись синьому, а зараз облізлому.

— Ду-ду-ду-ду… — її повіки солодко злипаються, біла голова хитається, як на вітрі, а ніжка відбиває такт.

Що їй сниться? Що їй бачиться?

— Ти граєш, а я бачу красу…

— Со?

— Красу.

— Яка вона?

І я мушу їй казати.

— Десь біля самого синього моря жила собі князівна-полівна. Мала вона криницю з живою водою, а коло тієї криниці росла вишенька. Сини в тієї князівни-полівни були лицарями. Але щось таке їм поробилося, що

вони нічого так не любили, як сваритися між собою. Часто доходило й до бійок. Було поб’ються, а потім їм стане соромно, посходяться і чуби собі рвуть.

Не один цар-зазіхайло, прочувши про криницю з живою водою та про вишеньку, точив свої зуби, щоб собі те все привласнити. Отож треба було добре боронитися. Не раз доводилося накладати головами, не раз круки[17] випивали козацькі очі, а дощі мили білі кістки.

Дізнався про таке добро і цар Лютий. Зібрав своїх генералів і каже:

— Піду я війною на князівну-полівну.

Генерали послухали, посхиляли голови і відказують:

— Хоч ти і Лютий, але князівни-полівни не подужаєш.

А цар як зарепетує, очима метає стріли, а з пащі вогонь кидає:

— Я хочу завоювати весь світ!

Генерали полякалися, попрісідали. Стали між собою раду радити і кажуть своєму цареві так:

— Тут треба не війною, а хитрістю. Зачекаймо, нехай на ту князівну-полівну нападе хтось інший, коли ж ті лицарі знесиліють, тоді ми буцім їм допомагатимем, а насправді візьмемо їх під твою високу руку.

Лютий зрадів і пристав на цю пораду.

Сталося, як генерали й сподівались. Король Пишний собі захотів напитися живої води й дістати вишеньку. Зібрав силу-силенну війська. І почалася січа. Билися не на життя, а на смерть. Аж потупили мечі.

Король Пишний мусив відступити, та ненадовго. А тут між самими лицарями згоди нема… Хто тягне ліворуч, хто праворуч. Тоді-то цар Лютий підлестився до них із своєю допомогою, буцім йому нічого не треба, так допоможе. І нахлинуло його військо з гарматами. За одну мить оточили криницю з живою водою і вишеньку. Кинулися боронитися — пізно. Хто попросив у царя Лютого ласки, того помилувано, але руки зв’язано. Хто чесно бився, тому відрубано голову.

А інших хто й зна куди позапроторювано.

Приїхав цар Лютий на коні, роздав нагороди генералам, не обійшов і рядовиків.

— Тепер я непереможний! — кричить. — Який мій солдат упаде, бризну живою водою, і він знову встане. З’їсть вишеньку — і знову в бій. Я завоюю весь світ!

І наказав він крутити з криниці воду і рвати вишні.

Генерали повідпихали солдатів, хто за відра і до криниці, хто лізти на вишню.

Причепили відро до журавля, вилаштувалися в ряд, щоб якомога швидше напоїти водою свого царя Лютого. Порожне відро шугнуло в зруб. Вода блищить, ніби близенько, а відро не дістає. Гнуть того журавля, а вода далі вниз, у землю, блищить, відро над нею похитується. Зовсім зігнули того журавля, далі вже не можна, а криниця втікає в землю.

Дістануть порожне відро, криниця підніметься, здається, нагнись — і зачерпнеш.

Коли дивляться, а той генерал, що босий на вишню поліз, вже аж під хмарою. Він дереться, хоче вишень для свого царя нарвати, а вишня

росте вгору і вгору. Обірвався генерал та й гепнувся мертвий на землю. А вишня знову така, як була. І червоних ягід рясно-рясно.

Коло криниці тешуть нового журавля, щоб глибше дістався. А цар Лютий розсердився.

— Нездари! — кричить. — Я ось з’їм вишень і сам собі води дістану.

Розігнався на коні, рукою хап, та навіть до листя не дістав, бо вишня своє гілля піднесла. Розгнівався він ще дужче, підплигнув у сідлі, а гілля ще вище.

І що вони не робили, як не старалися, криниця ховається вниз, у землю, а вишня тягнеться вгору, в небо.

Чи ту вишню зрубати? Чи ту криницю викопати? Сперечаються генерали з царем. А їхні солдати знай руйнують і двір, і дворище. Хто що бачить, те й тягне.

Князівна-полівна була на той час у полі, щось там робила.

— Вона, мабуть, знає закляте слово!

І послано солдатів, солдати взяли її під караул, привели і поставили перед царем на його ясні очі.

— Ти знаєш якесь закляте слово, що я не можу ні води напитися, ні вишень з’їсти? — питається цар Лютий.

— Знаю, — відказує князівна-полівна.

— Швидше кажи, а то зараз тобі голову з плеч!

Солдати, генерали і сам цар Лютий шаблі з піхов.

— Знаю я таке слово, — каже князівна-полівна, — але вам його нізащо не скажу. Якби ви мені не тільки голову зняли з плеч, а четвертували, дерли з мене паси, які завгодно кари придумували, все одно того слова не почуєте!

І закували князівну-полівну — в кайдани, цькували собаками. То знову розковували і підтягували на диби. Палили вогнем. Знущалися як хотіли. Але не могли нічого вдіяти. Цар Лютий наказав, щоб їй відрізали язика. Вона впала мертва. Порубали її, посікли і розкидали по полю. А вона взяла та й виросла квітами — червоними, синіми, жовтими, білими…

— Татку, татку!

— Що?

— А є чорні квіти?

— Є чорна троянда — людська журба.

— А де криниця й вишенька?

— Криницю засипали, а вишеньку зрубали. Та то вже інша казка.

— А цьо засипали, цьо зрубали?

— Дивися, у вікні сонце! То все твоя дудочка.

Вона хапається за саморобну сопілочку.

— Я гратиму, а воно світитиме…

Сонце — і нам нічого не треба. Сонце бере нас за руки, за плечі і виводить з хати на вулицю.

Сходи в парадному некруті, перила низькі. Воксанці не хочеться, щоб її вели за руку. Пручається, сама тягнеться до поручнів, дістає їх тільки самими пучками. Не йде, а ніби пливе: гульк — і вниз, гульк — і вниз. Рука дереться вгору, а ноги тягнуть вниз. Балабончик на її гостроверхій шапочці видзвонює. Та ось пучки відриваються від поручнів, нога не дістає до цементу-плити, і Воксанка падає на коліна. Їй боляче. Але сліз нема. Витирає зашмаровані коліна.

— Ай, нічого, випереться…

Лялька — голий пупс із коричневим волоссям, синіми очима і червоними губами — випала, закотилася під стіну. За того пупса, здула з нього пилюгу і сховала в кишеню.

Від моєї руки відпихається:

— Ти що, я сама!

З останніх сходів не ступає, плигає: скік — раз, скік — і вітром у двері. Не розчиняє, розбиває їх. Двері на пружинах, зачиняються перед моїм носом. Я висмикуюся, а вона стоїть перед калюжею. На небі сонце, і в калюжі сонце. Розгадує, як воно так діється.

— Я не замочуся, у воду не можна, — і погрожує пальцем собі і мені. — Тс-с! — і знову очі в калюжу, ловить сонце, над яким ряхтить каламуть.

Наше подвір’я чимале, але воно довге, як кишка. Встяж будинку газони, а на краю ростуть молоді верби. Через усе подвір’я заасфальтована доріжка. Вона впирається у муровану стіну, під якою стирчать чотири цементні стовпи. На них сушать білизну. По той бік

доріжки є п’ятак-майданчик, за ним яблуня, а за яблунею — дитячий куток.

Наше подвір’я глухе. І заїзд на нього з глухої вулиці.

Ще ніде нікого з дітей. Хмари трохи піднялися. На гіллі голих верб краплі дощу. Сонце засвітило їх, і ті краплі висять світлячками-ліхтариками. Калюжа стоїть на всій доріжці. Вона аж палає. Над нею стрибають горобці. Дзьоб водицю, голівку вгору і хоробро:

— Жив-жив!..

— А чому сонце впало і не топиться?

— Воно купається.

— І горить?

— Аж міниться.

— Чого ж його вода не заллє?

Я не встигаю відповісти, чому навіть у калюжі не гасне сонце, — трубить машина:

— Ту-ту-у!!! — як на пожежу.

Відриваю малу від калюжі, схоплюю на оберемок, ледве встигаємо втекти.

Чорна машина, ніби обсмалена на головешку, кричить чорним блиском. З-під чорних коліс з білими ободами на обидва боки розляглася

калюжа. Чорна машина розбила сонце, сама в’їхала на його місце і спинилася. А сонце не злякалося її, взяло та й стало перед нею.

Двері хляп. І немолодий, сухий, як жердка, прудкий чоловічок чалапнув прямо у воду. Черевиками. Шофер. Очі не дивляться, вилупилися. Піджачина розстебнулася. Поліз наперед машини, чвирк і бульк, дотягнувся до інших дверей, потягнув їх. Двері не скрипнули, а його зігнуло. Він простяг руку і підставив своє худе й немічне плече.

З переднього сидіння в сірому, як попіл, костюмі повільно, спроквола підводився молодий і поважний товариш. Щоб глянути вбік, він мусив з силою повертати голову на товстій і червоній шиї. Він удостоїв мельком своїм ситим поглядом калюжу і швиденько закотив свої малі очі під лоба. Подув своїми товстенькими губами на свій попелястий піджак, погладив своє гладеньке лице, поклав руку на плече шофера і показав свою голову. Вона була з лисинкою і світилася олією. Скидалося на те, що він сам собі повискубував чуба, але його голова була подібна на чиюсь і пасувала до круглого животика. Шофер стояв у калюжі. Він простяг свою руку. І коли той, що з лисинкою, вхопився за неї, шофер усміхнувся. Його "хі-хі" топилося в калюжі, коли переносив свого хазяїна на сухе. А той був поважний і мовчазний.

— Заїжджають, не можуть пішки! — над подвір’ям, з балкона.

— А ви не указ! — строго сказав молодий із лисинкою. Він став обходити воду, вибираючи сухе. Його обличчя запашіло. Висмикнувся галстук.

— Бабай… — сказала Воксанка.

На горбочку, зачувши: "Заїжджають"… "Не указ!", виріс масивний комендант. Він скинув капелюха і замахав:

— Владимир Алексеевич!.. Здравня… — кланявся, перегинаючись через всю калюжу.

Володимир Олексійович навіть не глянув на коменданта. Він гукнув шоферові з парадного, щоб той привіз зі школи його Віту.

Комендант перестав кланятися і вимахувати капелюхом, хвилинку постояв простоволосий, та ось насадив капелюха, пригнув криси і почав пильно дивитися на чотири ряди балконів, вгадуючи, з якого саме кинуто оте зухвальство, що розсердило Володимира Олексійовича, який через це не захотів привітатися. Комендант був грізний, стояв, як вкопана паля, на якій мали когось страчувати.

Шофер вибрів з калюжі, скаредний, як біда. Стікало з його пом’ятих штанів, цідилося з його черевиків. І на сухому він — як на мокрому.

Комендант відірвав свої злі очі від балконів і, взявшись у боки, таким манером підійшов до шофера.

— Приїхали на обід? Раненько…

— На обід, а там у Москву, — відповів шофер з гідністю.

— У Москву? А я і не знав…

Шофер викручував свої штанини.

— Літаком чи поїздом? — допоминався комендант.

Шофер не підіймав голови.

— Змок, та жінка дома висушить. А тебе Вітонька чекає…

— Сам знаю, — відбрив шофер коменданта.

Чорна машина привезла на наше подвір’я чорне.

Далі взялися за руки і попростували на стадіон. Воксанка не вихопилася, щоб стрибнути на пеньок. А він білів, умитий дощем, сам просився, щоб на ньому потанцювати:

…виглянь, рудий рижик!

Не привабила колонка. Воксанка не підбігла до неї, не налягла на лискучу ручку, щоб уточити води.

Довкола асфальт, а в нашому завулку бруківка. Каміння кострубате і гостре. Ростуть обіч бруківки старі осокори. Вони брати трепетів[18]. Їхнє крихке, гладеньке на лице і волохате зі споду листя безугавно крутиться на довгих хвостиках, лопоче, відбивається од вітру. Ті осокори розвішують пишні сережкц, коли ж одцвітають, засипають білим пухом все довкола. Пух висить на телеграфних дротах, летить у вікна, залазить у носи, в очі. Від нього обтрушуються, як од снігу.

За осокорами, під халупкою, сидить баба — зима. Вона сидить на скособоченій лаві, втримує ту лаву своїми ногами, щоб не перекинутися. Спирається обіруч на ціпок. Баба в темній хустині, з якої стирчить синьою, давно звареною бараболею її ніс. На бабі лахман-лейбик і довга шкарубка спідниця. Взута вона у великі чоботи-копаниці, що самі так і їдуть кудись з-під неї.

А коло бабиних ніг на траві розлігся жовтий песик, уклав свою морду в м’які лапи: вартує. Він ніякої породи, дворняга, але не волоцюга.

— Собака! — каже Воксанка і тицяє пальцем.

Спогодилося, і баба з песиком на сонці. І дивиться баба на Воксанку, і дивиться на неї песик. Баба ласкаво, песик насторожено.

— А йди, йди, пограйся, — шелепає баба губами.

Воксанка покотилася клубком, стала перед бабою і песиком.

— Він не кусається? Ні?

Песик вишкірив чорні ікла, підняв вуха. Баба глипнула на нього, і він сховав ікла, його вуха впали.

— Грайся, грайся з ним, — казала баба, і її очі — вода в очереті — спочивали на дитині.

Та баба Воксанку лякає. Якби не песик, вона б нізащо не підійшла. Воксанка навесні вперше побачила і ту бабу, і перший похорон…

У наш завулок вкотився автобус і став під бабиною халупою. Посходилося багато людей. Всі поопускали руки. Розчинилися задні двері автобуса, показали щось темне. Музиканти підняли труби, вдарив барабан, і сивою заметіллю закружляв осокоровий пух.

З вузької хвіртки виносили домовину. А баба не пускала.

— Куди ж ви? Та куди ж ви його? Встань, Васильку!..

Бабу брали й держали в руках. Вона виривалася. Стала між домовиною і між віком[19] і не знала, що їй робити. Бабу обступали вінками, закосиченими чорним. Багато вінків. І з’їхала з бабиної голови велика хустка, і всі побачили її сиві коси, ніби посипані попелом.

— Васильку! — гукнула вона. — Привів невістку — землю у весні… Нащо її мені бачити?

Бабу ніхто не слухав. Заквітчану труну вставляли в автобус. А баба вихитувалася серед вінків.

Понесли віко.

— Ой, не закривайте, не закривайте його!

Мідні труби горіли, як сонце.

Баба підіймала руки і не могла їх підняти. Її губи плямкали, западали у беззубий рот, не давали голосити.

Хитнулося віко, оббите білим полотном. Баба звела руки над собою. Високо, аж до осокорів.

— Я з’їла свої зуби, а життя свого не з’їла, сину мій!.. — заламала руки, кричала те саме знову.

Бив барабан, і грали труби: "Ой, ламай, ламай руки аж до останнього пальця".

Баба впала і над нею летів осокоровий пух.

Її внесли в автобус разом з вінками.

А Воксанка питалася:

— Цьо вона з’їла зуби? Як з’їла? — і плакала.

Бабин син шоферував, поїхав кудись нагально, квапно і — катастрофа.

— Я своїх зубів не з’їм? — Воксанка ткнула палець у рот, мацала свої ще не всі зуби. — Вони у мене гострі, гостріші від ножів…

Нічого цього тепер не було.

Воксанка брала песика за вухо, гладила його, а він ще й підставлявся. Баба була спокійна, як час, тільки її глибокі очі ніби поблискували. Вони бачили, як колись давно-давно бавився її Василько, та вона тоді, звичайно, не мала коли дивитися.

— Бабо, як він зветься?

— Собачка.

З нашого подвір’я вишугнула машина. Воксанка обернулася, їй перехотілося гратися з песиком. Песик і собі встав, вишкірився.

— Сядь посидь, Васильку, — сказала йому баба. З її рук випав ціпок. Нею хитнуло, і вона заплющила очі.

Воксанка метнулася і подала їй ціпок.

— Рости велика, дитино!

— А я велика. Ось я яка! — Воксанка задирала над собою руки.

Бабині очі не розплющувалися.

— Де ж твоя мама, дитино?

— В Празі. Вона привезе мені цяцьки. І плаття, і кофту… Привезе ще…

— Що ж я тобі дам? У баби нічого нема.

Собака лежав, грів її ноги і облизувався.

— Мені нічого не треба, — сказала Воксанка. — Я так до вас прийду.

Наш завулок впирається у сірий паркан. За парканом — стадіон. Слизькаємося по бруківці, обминаємо калюжі. Ще зовсім недавно лив дощ, шаленів вітрище. А зараз осінь подарувала місту світлу годину, ніби саме сонце хоче подивитися на наше місто, яке воно гарне.

Телеграфні дроти, на них ластівки-ноти, і тихо бренькає вітер, грає жовтому мокрому листу, траві у важких росах. А з віддалених трас, які позмінно дивляться то зеленими, то червоними, то жовтими очима семафорів, встає гук бетону. Великі будинки здригаються від того гудіння і безліччю своїх вікон переглядаються над містом.

— А то що? Як воно називається?

— То край.

Кран за стадіоном — бусел на одній нозі, носом підіймає цеглу.

— Що він робить?

— Там будують будинок.

— А хто в ньому буде жити?

Нас перепиняє завчасно постарілий дядько, якого називають Картузом. Він з нашого двору. І взимку, і влітку не скидає військового кашкета з блискучим козирком. Там, де чипіла зірочка, іржава дірка. Він завжди носиться з портфелем. Портфель геть витерся, але з кожним днем повнішає.

— Всі називають мене дурнем, — каже він, — всі лякають мною дітей. А я вам хочу сказать...

Воксанка тулиться до моїх ніг і чіпляється за мого плаща.

— Кажіть.

— Пам’ятаєте, я збирав у нашому дворі яблука. Вигналася бабо та і давай репетувати: "Вони ж зелені!". Я ж майор. А вона репетує: "Хоч ти і майор, а дурний!" — Високий, але зігнутий, він зігнувся ще дужче. — Я записав її! — і ляснув долонею об портфель.

З дроту злетіла ластівка, а за нею цілий табун.

— Я служив. У мене медалей — ваших і моїх грудей буде замало. В мене пенсія. Я вам хочу признатися, як воно було.

Воксанка сіпає мене за плаща.

— Ні, ні, ви послухайте. І вона нехай послухає. Мала? Це варто послухати. Про це ніхто не хоче слухати? Всі стали дуже розумні. Кажуть, що я садив. А я не приховую. Садив. Ось вам одна справа, — він підіймає свого портфеля, наче хоче витягнути з нього цю справу. — Заарештовуємо одного. Симпатичний, з освітою. Як зараз пам’ятаю: блондин і ваших років. Журналістська миша. Але близько до газети його не підпускали, зробили завредакцією, щось на зразок завгоспа. Проте, як я встановив, він дещо пописував. Фейлетончики. І не під своїм прізвищем. Так от, цей тип, який постачав редакцію папером, перами,

столами, а також культурно-побутовими штучками, одного разу привіз бюст. Не бюст, а цілий постамент. Кого? Ви самі здогадуєтеся. Віз його недбало. Хіба йому до постаменту? Фейлетончики в голові. А постамент з гіпсу. Не дивно, що одна нога й надкололася. Віддати б у ремонт, на реставрацію. Та де там. Так поставив, а щоб не було видно, прикрив квітами. Постамент дуже гарний, на повний зріст: маршальський китель, на грудях всі нагороди вибито, штани не в чоботях, навипуск, в руках люлька. Надколота нога відвалюється з кожним днем, поки не відкололася зовсім. А тут перевірка: як редакція живе, який в неї дух? Відколоту ногу не притулиш. І він, сволоч, знаєте, що придумав? А ось що. Взяв мотузку і затягнув на шию. Не собі, ви мене розумієте. Затягнув зашморг і посунув постамент у комірчину. Впхнув і зачинив. Я сам ту мотузку бачив. Комірчина в пилюзі, в павуках. Я, звичайно, його допитував: кого, гаде, повісив?

— А що з ним сталося?

— З ким?

— З завредакцією?

— Я думав, що ви про постамент. Постамент реставрували. А субчика посадили. Не шльопнули, ні. Він попав у психіатричну.

Воксанка відчахнулася, і я побіг її наздоганяти. Вона сховалася за дощатим тином.

— Ти чого?

— А де те страшило? — вона вибалушила свої очі, згорбилася, затіпала руками, затрусила ногами, — перекривила Картуза.

— Чого ж він страшило?

— В нього руки і ноги отако-о-о… Як на вітрі. І що він хотів? Про що так довго казав?

— Щоб тебе лякати.

— Він бабай? Ховаймося! — І чалапнула просто в болото.

Попід стадіоном — як прорубана стежка. Всі шофери чомусь гадають, що тією стежкою можна перебратися на сусідню вулицю, мчать стрімголов, а тут глухий кут. Шофери лаються. Стежка вузька і вщент заболочена.

Розхлябана хвіртка скрипить не своїм голосом, і ми на стадіоні. Навколо дерева позростались кронами. У нашому місті чимало таких гарних і затишних куточків.

Тільки-но ми вибралися на доріжку:

— То ти прийшла? — це дідусь-сторож і стадіонний робітник.

— Прийшла.

— А що треба сказати? — питається він, припасовуючи довгу кишку до крана.

— Добрий день!

— А я гадав, що ти його згубила. Здорова рости! — довгі вуса сміються, як коти. — Будеш мені допомагати? Бач, що негода наробила.

— А що мені помагати?

— Спочатку скажи, як ти називаєшся?

Воксанку це запитання дратує. Дідусь запитує її одне й те ж удесяте, а тому вона сердиться і відказує:

— Ніяк.

— Добре. Я тебе так і називатиму — Ніяк. Скажи мені, Ніяк, як ти снідала? По очах бачу: вередувала. А ще хочеш мені допомагати. Де ж у тебе візьметься сила? Якщо ти будеш комизитися, не захочеш їсти, я скажу твоєму батькові: виливай їй на голову!

Вона бокує, нахиляє голову, ніби дідусь збирається насадити на неї миску з борщем.

— Я не Ніяк.

— А хто ж ти?

— Воксанка!

— Оксанка… А я забувся. Все одно, якщо будеш погано їсти, батько виливатиме на голову!

— Я добре їла.

Дідусь відкрутив край і дозволив малій узятися за кран рукою. Струмувала вода. Мили городошний майданчик. Струмінь цвів веселкою, і веселкові бризки, гаснучи, шипіли.

— От і все, — сказав дідусь.

— Я ще хочу… Давай мити скрізь!

— Завтра.

— Я добре їстиму і буду сильна-сильна.

Дідусь згортає удава-кишку, бере її на плечі. Воксанка махає йому рукою. Він обертається і теж прощається з нею.

— Дивись, капає! Цюрком! Треба закрутити, — її пориває до крана. Вона з усієї сили повертає коліщатко. З крана й не капне. Витирає об поли руки — зробила роботу.

Стадіон — воля. Але на зелене футбольне поле нікого не пускають. Є ще одне, втрамбоване піском. Тут можна робити що завгодно, можна бити навіть залізним м’ячем. Походжаємо собі.

Перед нами за дротяними сітками волейбольні й баскетбольні поля. Там порпається якась жінка.

— Що ти робиш? — питається в неї Воксанка.

— Підмела і посипаю піском, — відказує жінка. Вона у спортформі — синіх штанях і синій блузі.

— Нащо підмела і посипаєш?

— Прийдуть грати, то щоб було сухо, — вона черпає пісок лопаткою і розсіює.

— І я прийду? — знову питається Воксанка.

— Іди, я вже скінчила.

Розчиняються сітчасті двері. Жінка присідає, розставляє руки, а Воксанка прошмигує стрілою. Сплеск у долоні. Жінка вдає, що ніяк не може впіймати малу. Раптом дужі руки ловлять її, підносять угору.

— Не так!

— А як?

— На шию, як татко! — вона вмощується в неї на шиї. І вдвох вони витинають:

Якби такі ніжки мала,

То я б ними чеберяла.

Як той зайчик!

— Де ти там? Твої спортсмени йдуть! — гукають жінку-тренера.

Але вона не може натішитися Воксанкою.

— Пам’ятаєш, як я возила тебе взимку на санчатах?

— Пам’ятаю.

— Тато тобі ковзани вже купив?

— Купить.

— Скажи, нехай купує. Я тебе навчу кататися… А ти пам’ятаєш, як вимазюкалася у фарбу?

— Більше не буду…

Жінка-тренер цілує її, дає свиснути свистком, який у неї на шиї, хапає мітли, лопату. Мала кидається її наздоганяти.

— Вона мене покинула?

Крім чорного ходу — хвіртки, стадіон має три брами. Брами чавунні, на них величезні колодки.

Хлопці-спортсмени плигають на стадіон через загорожу, а дівчата чекають, поки їм відчинять.

Хто б’є м’яча, кого ставлять на лінійку, довга колона вчиться маршерувати.

Воксанка водить очима, вагається, до кого їй пристати. Побігла до дівчаток — курчатко-гімнастка. Руки вгору, руки вбік, як вони.

— Вище ногу, вище ногу! Мала не втомилася, а ви не можете? — підганяє гімнасток учителька.

А футбольне поле б’є ногами, стріляє м’ячем і стугонить. Повно болільників-роззяв.

— Давай! Тисни!

— Го-о-л!

Відтоді, як наші динамівці забрали всі медалі і всі кубки, футбол зманив навіть беззубих бабів, вони кидають роботу, витріщуються.

Десь узявся м’яч, і гімнасти ганяють у футбол. Б’ють ногами м’яча на волейбольному і баскетбольному полях. Всі хочуть доскочити слави. Сила і натиск. Весь стадіон напружився. Пригнуто плечі, руки в кулаках. Рішуча насторога, відчайдушний стрибок.

У болоті Воксанчині руки і ніс.

— Ах, нічого, — і хвицає ногами.

А колона маршовиків рівняє крок. Їх не пускають.

— Ногу! — кричить фізрук. — Вище ногу! На війні нам…

Молоді хлопці його не розуміють. Ламається шеренга. Хлопці теж хочуть бити м’яч.

— Чи не пора нам, Воксанко, обідати?

— Татку, трошки, ще трошки, — і вся присідає, вихитується, куди м’яч, туди і вона.

Стадіон зв’язав нас своїми м’язами і не хоче відпустити.

Об мокру траву витираються руки, обличчя — хустинкою.

— А я ще не зачинила Бабая! — кричить Воксанка.

Зачиняти Бабая — це означає взяти гілочку, підійти до дверей шопи-роздягалки і всунути ту гілку в щілину замка.

Вона тупцює біля дверей:

— Сиди, сиди там! Я тобі дам, Бабаїще!

Покидати стадіон їй страх не хочеться.

— Давай ще ку-ку-ку-ку. Ми ж не гралися в ку-ку-ку-ку… — на очах тремтять сльози.

— Підем.

— Гратися?

— Авжеж.

І сліз нема, проковтнула їх.

Але пограти в ку-ку-ку-ку нам не випадає. Всі трибуни стадіону засипані оскіллям.

— Давай під деревами! — і вона ховається за стовбур, ховається так, що її видно: прихиляє до стовбура голову і заплющує очі.— Ку-ку!..

— Де моя доня? Я не бачу. Я її не можу знайти. Чи вона пішла додому, чи хто її вкрав?

Дійшли до городошного майданчика і зачепилися.

— Я подивлюся... Трішки...

Високий і кремезний чоловік з обличчям, як у кота, сам грає в городки. В його чорному чубі під маленьким ковпаком жодного сивого волосу. Він на пенсії, і йому нема компанії. Але на стадіоні його всі знають і звертаються не інакше, як товариш Стец — з повагою.

Стец не дуже розмахує києм, здається, що він зовсім не прицілюється, його малі очі завжди в напівдрімоті, але б’є безпомильно.

Він перший киває нам, киває дуже ввічливо, як витончений інтелігент. Те його кивання ніби подарунок. А з його губ зривається:

— Конверт... — і він хизується палицями.

Стец має за нашим будинком власний особнячок і цілий рік кохається в квітах. Поміж квітами він садить моркву-цибулю. І все це за таким тином, що можна побачити тільки з балкона. Стоячи на свому городі, він часто питається: "Подати вам букет?" На балкон драбину не приставиш. А на вулиці дарувати квіти він чомусь забувається. Ще вій кохається в маленьких собачатах. Разом зі своєю жінкою виводять їх на прогулянку. Собачата виглядають з їх пазух. А дітей в них нема. Городки для Стеца — розминка і спогад про молодість.

— Над усе я люблю розпечатувати конвертика. Ця фігура пахне таємницею, від неї віє чарами.

Він у шерстяній блузі, в шерстяних штанах, і блискуча змійка, і рубці-канати — все так, ніби Стец сам у конверті.

Він стоїть по-військовому, окований кий летить з висвистом і зриває цурку-печатку. З тріском.

— Досьє…— нащось каже Стец.

Воксанка заглядає мені в рот і питається:

— Хтось є? Чого він сказав, що хтось є?

Товариш Стец чує, що вона запитує.

— Вірно, хтось є! Завжди хтось є, хтось знайдеться… — каже він, підступає на кілька кроків і в нетерплячці б’є замашним києм.

— Де ж той хтось? — не вірить мала. — Я його не бачу… Це, мабуть, підозрілі люди?

— Правильно! — каже Стец, його мордочка ніби намазана маслом. Раптом він спохоплюється: —А звідки тобі відомо?

— Надя сказала, — тобто наша сусідка.

І я пригадую, як Надя зібралася на шевченківський вечір, але дуже швидко вернулася.

— Не попала! — сердилася вона. — Не протовпишся, і повно якихось підозрілих людей. Так і ходять.

— Де? — спиталася Воксанка.

— Там, — Надя показала рукою за вікно, в темноту.

Як і тоді, так і зараз Воксанка насторожилася, прислухається: підозрілі люди — це ті, що ходять, але їх не видно.

Ми вирипуємося з хвіртки, а товариш Стец підсміюється нам вслід.

Нас перепиняють Вітя з бабусею — наші знайомі. Воксанка відразу до них:

— Тихіше, там підозрілі люди…

Але Вітю ніщо не спиняє. Він нічого не боїться. Бабуся мусить сунути за ним.

Ні мур-мур.

— Хлопці-горобчики, скажіть мені!

— Тут! Ось я!.. А тепер ховайся ти, — і вона ступає виступцем. — Хлопці-горобці, де моя дитина?

— Я ж твій тато.

— Хлопці-горобці, де мій тато?

Ми перебігаємо від дерева до дерева, наближаючись до виходу. Але забрати її додому все одно не можна.

— Ти знаєш, яка ти була маленька?

— Я кричала.

— Тебе всі називали кричучкою.

— Розкажи, яка я була маленька, — і подає руку.

— Клали тебе у візок, а ти репетувала, аж розривалася. Не дитина — крик у сповитку. Втихала тільки на бруківці — на камінцях добре погицувало. Я тебе возив вперед-назад, і візок посвистував. Він скоро обламався, і довелося купувати нового.

— Тепер я не кричу, тепер я велика.

Небо знову стягує хмари, вистеляє брук тремтливими і повзкими тінями.

Пора обідати. Нас перепиняє стара, як зима, баба. Вона силкується встати зі своєї лавочки, але не може.

— А ходи, ходи до мене, доню. Щось тобі дам.

Жовтий пес крутить хвостом і собі, майже бабиним голосом:

— Дам… дам…

На бабуниній чорній долоні горіх.

Баба дарувала горішка і казала:

— Йди і гарно їж борщ…

Воксанка задоволена. Ще б стояла перед бабою, ще б бавилася з песиком, але треба йти і їсти борщ.

Баба подалася з песиком, і ми теж.

Борщ підігріто, насипано в емальовану мисочку. На сковороді шкварчать котлети. А Воксанку не так просто посадити на високий стілець. Плутається під ногами, тягнеться до плити.

— Відійди, до плити не можна.

І вона, як папуга:

— До плити діткам… Ой, ойо-йой! — Палець у рот, а горіх впав і покотився під столик-шафку.

— Встромила, обпеклася? Так тобі й треба.

— Я більше не буду.

— Марш з кухні!

Проганяти її геть — то найбільша кара. Але вона йде, йде, смокчучи пальця й оглядаючись. Зупиняється за дверима, косує звідти і хлипає.

— Татку, дивися, а мій палець вже погас!

Сльози в її очах сміються. Я пересердився. Пальчик червоний, вона показує його мені, і я його цілую.

— Я хотіла підігріти горішок.

Дістаємо горіха — подарунок. Вона стискує його в кулаці. Сіли до борщу, каже:

— Він же гарячий!

— Студи, дураче.

Їй подобається: "Студи, дураче". Роззявляє рота.

— Ану, скажи ще так…

Хліба їсти не хоче. Її не можна переконати, що той хліб приніс зайчик. Біг сірий, довговухий і казав:

— На, на, віддай хліб Воксанці.

— Що ти говориш? Ми купили хліб у магазині. Ти забувся? — і бавиться горіхом.

Її не лякає погроза: "Виливай на голову!" Вона забула про обіцянку, що їстиме і буде сильною. Вертиться, борщ вихлюпується. Їй найбільше задоволення розмазувати пролите пальцем.

— Нумо їсти і поїдемо до баби.

— До якої? У мене ж дві. І два діди.

— До баби Тамари.

— А як ми поїдемо?

— Спакуємося, візьмемо чемодана, Піфа — і на станцію. Купимо квитка. Паровоз зробить чмих-чих, а ми вже в купе. Зайде кондуктор, запитає: де ваші квитки? Ти йому покажеш. Якщо ж він запитає: а де Піфів квиток? Чому Піф зайцем? Зараз його зсаджу. Що ти скажеш?

— Я скажу, що то мій синочок.

— Ми їхатимемо далеко-далеко. І разом з нами будуть їхати поля, ліси і ріки. Потім ляжемо спати, на ранок поїзд зупиниться, а баба Тамара вже на пероні.

— А як вона знатиме?

— Ми дамо телеграму.

— Та ми ж забулися!

— Ми не забудемося. І будуть нас зустрічати баба Тамара з дідом Іваном. Що ти їм скажеш?

— Добрий день! — І вона простягає руки, ніби зараз вчепиться бабі на шию. — А що баба мені дасть?

— Вона подарує тобі казку.

— Яку? Гарну?

І мені згадується: сидить баба отут на кухні, на моєму місці і, годуючи малу, веде їй свою казку.

Сидить баба Тамара, притулившись до стіни, а Воксанка допоминається:

— Бабо, бабо, а хто підмалював тобі коси?

— Вони посивіли.

— А чого в тебе великий живіт?

Баба нітиться і не знає, що відповісти.

— Їж, і в тебе буде такий.

— Я не хочу. Тобі ж тяжко. А в баби Насті нема живота. Їй легко.

— Дуже ти в мене розумна, — каже баба, пхає малій ложку в рот, а щоб ліпше їлося, каже казку.

Була собі маленька дівчинка. Її батьки померли. І взяли ту дівчинку до себе добрі сусіди. У них своїх дітей ціла купа, самі немолоді, та мусили якось давати раду. А жили вони над річкою Горинню. Краса — над річкою зелений ліс шумить. І топилася з горя дівчинка в річці, але річка не хотіла її топити. І заблуджувалася з журби вона в лісі, але ліс не хотів її заблудити. Сирітка перебивалася на хлібі і на воді, а росла, як пампушка. Виросла і стала красунею. Взяла відра, пішла до криниці. Аж де не візьмися молодий козак на сірому коні, в чорній бурці. Налякав дівчину. Такого красеня вона ще не бачила, хоча від хлопців проходу не

було. Та куди їм до нього! В козака брови як шаблі, а очі як леза. Ремені на козакові поскрипують, а зброя побрякує.

— Напій мені, дівчино, коня з рубленої криниці, з повного відра… На щастя!

Вона й напоїла. А коли верталася додому, бачить: котиться горошина. Котиться перед нею, у її двір. Вона взяла горошину й кинула собі в рот. А козак проводжає її. Стали вони у воротях — аж небо реве літаками, земля стогне від танків. Війна.

— Рятуй мене, козаче! — крикнула дівчина.

Бомби над головою, а під ногами снаряди. Козак посадив дівчину на коня, вивіз її з вогню аж в кубанські степи.

— Прощай, бо мені треба на битву!

А дівчина держиться руками за сталеві стремена.

— Що ж я без тебе, козаченьку Федоре? Нащо ж я, нерозумна, ту горошину ковтала, нащо твого коня поїла?

А військові сурми трублять розлуку.

Він скочив з коня, ще раз обняв її, і на її лице впало дві скупі сльози. Тоді знову на коня, і дівочі очі напилися вітру.

Вона так і залишилася в степу. Жила у його матері в станиці. А війна йде, наближається. Невістка із свекрухою пшеницю жнуть. А з тієї горошини, яка вкотилася колись у двір і яку ковтнула невістка, вродилася дівчина. У степу, на снопах. І в той час, як вона вродилася, сто чорних коней скачуть із заходу до сходу, а вершники всі вбиті. Чорні

бурки — чорні прапори. Сто коней стали дибки, а всі вершники вбиті. Відокремився один вершник, стоїть під буркою.

— Доня, твоя доня! — крикнула невістка, бо стала вдовою.

Заіржав кінь і — до табуна.

Летіло сто коней, копитами били захід, мордами гризли схід, а всі вершники вбиті.

Дівчина була біла-біла, і її назвали Світланка.

Фашисти облягли, а потім захопили станицю. Забрали все до решти, не глянулися на дитину. Тільки півень залишився, втік, і його не могли зловити. Стару на окопи, молоду теж, а дівчинка попідтинню. Фашисти ввірвуться в хату, шварготять. А дівчинка така гарна, що її краса навіть їх на хвилину робила людьми. Чого в неї білі коси і ясні очі? Хіба їм здогадатися, що вона волошка в житі, краса.

— Гайда! Гайда работай!

Дівчинку бавили чужі діти, а коли їм набридало, то залишали півневі. Нехай він догляне. Йому це теж набридло. І він, гребінчастий, червоноперий, якось узяв та й клюнув Світланку в лице. Око не випив, а слід свій лишив. Так що вона стала значеною. І коли стала підростати, то не могла загубитися. Не бачили дівчинки з ямкою? Чому ж ні, в бур’яні порпається.

А потім сто коней летіли зі сходу на захід. І всі вершники живі. Та ні один кінь не спинився.

І сказала свекруха:

— Мого нема…

А невістка:

— Дівча… Воно ж таке, як він. І брови, і очі…

А свекруха ще раз сказала:

— Нащо мені радість? Мого нема…

— Підемо, Світланко, додому.

Лежала глибока зима. Із станиці їх повіз трактор. Сиділи в причепі. Мала кричала: "До баби! До баби!.." Охрипла. Трактор на білому снігу копав синю дорогу. А там трохи залізницею, більше пішки. Вночі дорогу казали зорі: падали попереду. Вдень вело сонце. А в завірюху шуміли безсріберні верби обіч розбитих полустанків: туди, туди… І так через усю Україну. А дома ні кола, ні двора. І дівчинка Світланка росла на материнських руках, вони дуже боліли…

— А що далі, бабо?

— Далі всяке було. Більше жорстокого. Аж прибився до них Іван. Він полюбив Світланку, як свою. А вона не хотіла нізащо називати його татком. У нас татка нема — дядько. Якось вони переїздили з одного містечка в інше. Спакувалися, самі посідали в машину, а Світланку поставили на землі й кажуть: "Не будеш кликати Івана татком, то не візьмемо із собою, покинемо". А вона закусила губи. Сліз нема. І стояла так, аж поки рушила машина. А тоді гукнула:

— Тату!

Іван зіскочив з машини, вхопив її на руки. Поїхали. Згодом у Світланки знайшовся брат Женя…

— Бравий вояк Швейк?

— Ага, він зараз у солдатах.

— А його сестра — то моя мама?

— Ти як здогадалася?

— Бо її звуть Світланкою. А як звали її маму?

Баба Тамара думала, що їй відповісти. Насправді її звуть Теклею, так і в паспорті записано. Їй дуже не подобається це ім’я вона переконана, що від нього всі її злигодні, тому стала Тамарою. Але чи це ім’я, яким її охрестив козак-кубанець, допомогло їй?

Баба так нічого и не сказала.

А в нашій мисочці вже нема борщу, допомогла бабина казка. "Воксанка з’їла густе: бурячок, моркву, капусту, квасольку, а рідке випила. Взяла мисочку обома руками і в рот.

— Дно! На тобі дно!

Тепер їм я, а вона кепкує:

— Я показала дно, а ти не можеш.

Скільки разів, сідаючи за стіл, ми обганяли одне одного. Зараз вона мене випередила.

Парують котлети. Кухня пахне м’ясом. Воксанка робить "Ох!" — і питає:

— А тепер куди ми поїдемо?

— Мабуть, до другої баби.

— До маленької?

Баба Тамара велика, а баба Настя мала.

— А ти пам’ятаєш, що є в маленької баби?

— В неї є корівка, півник, собачка і дід Микита. Я так хочу до маленької баби… — І її голосок дзвенить так само, коли вона признавалася сусідці: "Я вже бабу не люблю, татка не люблю. Ввімкнеш, Надю, телевізор?"

Вона відщипує шматочок котлети і вголос думає:

— Півник раненько-раненько заспіває: "Кукуріку!" Кукуріку — вставай рано, чоловіку! Я встану і пожену корівку пасти, а потім буду гратися із собачкою. А потім маленька баба мені щось дасть, посадить на коліна і теж щось розкаже. Правда?

— Розкаже… Це буде в неділю, бо в будень у маленької баби часу нема.

— Ми посідаємо під яблунею.

— Ага, під тією, що під хатою.

Цвіте яблуня, і білим цвітом падають слова.

У селі-веселі росла дівчина. Її мамою була земля. Тій дівчинці дуже хотілося бути щасливою. Вона пішла до циганки, щоб та виворожила їй долю. А циганка глянула на неї: "В тебе коси буйнокосмі, твої очі вловили всі зорі. Хіба таким ворожать?" І не захотіла ворожити.

Верталася дівчина від циганки, а земля їй казала:

Весь твій вік буде робота, прястимеш довгу нитку, а коли допрядеш до кінця, заберу тебе.

Дівчина була молода, не дуже йняла віри тим словам.

Женилися її брати, ділили землю, а їй дуже мало лишилося. І ніхто до неї не хотів свататися. Вона подумала, що їй, мабуть, довіку судилося сидіти в дівках. Тож коли її посватав удівець, відразу подала рушники.

А в той час люди побивалися за землю. Удівець спродав своє господарство, спродав жінчине придане, і вони купили собі горб землі. І на тому горбі, ще голому, біля вечірнього багаття молода молодиця думала: "Я маю силу і буду робити. Чоловік у мене дужий, у нас будуть діти..."

А поруч з їхнім горбом ще один, сусідський. Там двоє хлопців як розбійники, а батько отаманить. І каже він старшому синові:

— Той горб, на якому ми сидимо, мав би бути твій. Але ти ліпше пануй на отому, — й кивнув на сусідський.

— Як же я його опаную, тату?

— Вбий другоженця, візьми його молоду жінку, от тобі й уся мова.

Злякався старший син, а брат його під’юджує: "Я тобі допоможу". Ввійшли вони у змову, будуть того чоловіка вбивати. А той про це й не здогадується, сам ходить до них у гості і їх до себе запрошує.

Вони засіли на нього, ломом по голові, а він полежав, полежав та й ожив. Розсердилися брати ще більше. Якось підстерегли його і кинули в глибоку криницю. Тут йому й гаплик. Старший брат давай залицятися до молодиці. А її чоловік виплив з криниці, з самісінького дна.

На сусідському горбі хата під бляхою, забудова, як у раю. А на тому, де вдівець з жінкою, вітрам зачепитися ніде, верховодять собі. Садили вони вишні, садили яблуні, а злі сусіди виривали. Однієї ночі підпалили навіть їх. Все згоріло, а хата обсмалилася.

І став удівець як не свій. Вся робота з його рук вивалюється. Забиває у щось цвяха, не заб’є, так залишить. Звів крокви, не позшиває. Нічого йому не миле.

Все господарство на руках молодиці. Вона на городі, за кіньми, з ціпом. Стане косити — в старшого сусідського сина ноги підломлюються. Коса видзвонює, а жінка ще й підспівує: має силу.

Брати-розбійники були б зігнали її чоловіка зі світу, але тут все перекинулося. Ніби не було ночі: землю у колгосп, щоб її всім було порівну. Прийшли інші часи, а з ними і війна.

Отоді й почалося.

Сусіда-батько розчісує сиву густу бороду і каже:

— Настала нам воля. Аж тепер ми його вб’ємо. Суду нема, а люди нам не страшні.

Удівець побілів, як стіна.

— Жінко, ховай мене!

І вона ставила його в куль соломи, навіть закопувала у землю.

А сусідські хлопці зі зброєю — поліція. Шукають сусіда-недобитка. Все перекидають догори дном. Хапають молодицю за коси, тягають по землі, двійко її малих дітей підкидають ногами вгору.

Каже вона чоловікові:

— Треба щось робити, чує моє серце, що не вбережу тебе. Хоч ти і боягуз, йди в ліс.

І він пішов. А в лісі партизани, як дуби. Сядуть на коней, під ворогами земля дрижить. Вони й прийняли його. А в його руках зброя тремтить: селюк-хлібороб.

— Що я буду робити? — бідкається він.

— Я тебе навчу, як позбутися страху, — каже командир.

— Навчи, — просить чоловік.

Командир подивився на нього й питає:

— А чого, голубе, ти стукаєш зубами?

— Вже не стукаю, — зціпив він як міг губи.

Тоді командир пригнув до землі найвищого дуба.

— Сідай, та скоренько.

Чоловік сів, а дуб і викинув його аж під хмару.

— А тепер скачи! — командує командир. — Раз....

Чоловік затрусився, наче лист.

— Два! Стріляю!..

Той скочив з дуба. А партизани його вловили.

— Будеш нам коней пасти і обід варити, — сказав командир.

Чоловік подякував і вже не був таким боягузом.

А в нього вдома справжній морд. Сусіди обізвали його бандитом. Обійстя геть поплюндровано, жінку на зашморг, повели в село. Перед церквою, на майдані, шибениця, і мотузка погойдується. Діти попадали і скавулять: "Мамо, мамо..."

І повісили б її, але наскочили партизани. Молодший сусідський синок наклав головою, а старший вирятувався.

Вернулася жінка зі своїми дітьми на горб. Скніли, як мерці. Що тільки у них вродить, що вони нажнуть, старший сусідський син наскочить і забере. Він був таке обдирайло, нікому жити не давав. Та знайшовся хоробріший і вкоротив йому віку, коли він прийшов з комендатури до батька в гості.

Заревів батько, як дикий звір. Ввірвався до сусідки:

— Не вийшло, щоб жила з ним, іди і омий його в останню дорогу!

І молодиця мусила скоритися.

Скоро і сам старий вмер: з туги. Нікого в нього не було. І коли вмирав, дер пазурами землю, сам себе у гріб закопував.

Скінчилася війна, партизани розійшлися. Вернувся додому вдівець. Земля відвикла, щоб на ній робили, і родила мізерно. Люди не могли дати собі ради. На городі картопля, а хліб у полі.

Жінка нажала крадькома запаску колосків, щоб нам’яти дітям. Її зловили — і на суд. Чоловік взяв вину на себе. Тепер він вже нічого не боявся, далося йому взнаки, як скакав із дуба.

Залишилася жінка з синами — двома надіями. Старший підріс, і вона йому сказала:

— Йди у світ, нехай тобі ліпше буде, — і благословила.

А менший зостався при ній. Захворів. З роботи. Взяла його на плечі й понесла до лікарів. Не донесла, вернулася з мертвим. І коли його клали в домовину, вернувся батько. Став батько в синових ногах, а мати в головах.

Тепер молодиця і вдівець зовсім постаріли, зробилися дідом і бабою. Тепер їм добре.

Інколи приїздить до них старший син, привозить онуку. Хитре дівча допитується:

— А чого в тебе, бабо, руки такі чорні?

— Земля теж чорна, доню.

— А чого пальці не розгинаються?

— Вони прядуть довгу нитку.

— А де твої коси?

— Мої коси — туман по долині.

Живуть баба з дідом. Куди їм з горба? Яблуня засипає білим цвітом їхні голови. Вони ловлять пелюстки долонями, держать у руках білі сни. А вітер струшує цвіт і несе ті білі сни у чисте поле…

Воксанка слухала, забувши, годують її чи ні.

— Мені шкода маленьку бабу, — сказала вона. Її підборіддя ніби хтось поколов голками, воно затремтіло, а з довгих вій струснулося щось темне-темне.

— Приїдемо до баби, поцілуєш її в руку, — сказав я.

— Я її й по голові погладжу.

А хмари завішують наше вікно. Воно й так ще не просохло, і на ньому, трирамному, стоять і не скочуються, ніби вмерзлі, краплі. Невже знову дощ і ми опісля сну не виберемося на вулицю?

Нема куди подіти очей. Не треба дивитися у вікно. Нехай Воксанка не бачить хмар.

— Ти сьогодні добрий молотник!

— Ні, я женчичок-бренчичок! Ти забувся. — вона підіймає руки. Шафка-стіл заважає їй притупувати иогами. Але вона все одно притупує на підставці-перекладині.

Високо ніженьку підіймає!

І ніхто не знає, що таке женчичок-бренчичок. Витвір невгамовної фантазії народу? Який він гарний і зрозумілий! Женчик рано схопився, вмився росою і від сходу сонця до заходу не спочивав: жав жито. Гострим груддям він набив собі ніжку.

Як би то, набито

Ніженьку пробито,

В зеленім лугу

Бери собі другу!

Та це ж коник-стрибунець. І наша кухня співає.

Хоч стерня колеться, ніжка болить.

Спати не хочеться, гулять кортить.

— Ми ж не дообідали!

— Я буду… буду.

Вийнята з холодильника і нагріта в теплій воді мандаринка.

— Ти будеш робити, як баба?

Я обдираю мандаринку, кидаю оранжеву шкурку в відро, а часточки розкладаю рядочком на столі.

— Дивися в лорнетку і питайся мене!

Стулюю пальці, роблю лорнетку.

— Де мої солдатики?

Вона хапає часточки і пакує, пакує.

— О, вже тільки один залишився!

Її рот повен, вона загрібає останній мандариновий шматочок.

— Нема! — і виставила порожні долоні.

— А що треба сказати?

— Спасибі за… Коли я їм борщик і котлетку, то… обід! — вгадала. — Дякую, татку, за обід, що наївся дармоїд! — наче деркач.[20]

— На здоров’я! А тепер спати.

— Ні, помити руки.

Вона вся ослабла, як та гуска, що їй силою напхали галушок. Перевальцем йде у ванну і не каже, ледве підіймає вгору руку: просить ввімкнути світло. Проте, забравшись на бачок, сама відкручує воду, повертає білу ручку з синім оком. Вода жебонить по її пальцях.

— А писок хто буде мити?

— Ти ж його вже витер рушничком…

— Ходитимеш із заїдами!

— І ти знову мазатимеш мене синькою? — Вона ловить воду, нахиляється, порскає, не хоче, щоб були заїди.

Холодна вода дає їй трошки сили, але ненадовго. Воксанка не каверзує, дається роззуватися і роздягатися. Її повіки стулюються, очі звужуються — хмарки заволікають небо. На віях хлипає сон.

— Де мій горішок?

Збиваю подушку. Воксанка зовсім гола — біла конвалія. Її тіло ряхтить, як ясний кришталь, і ніжно-ніжно оксамититься. Я одягаю білу конвалію в довгу льолю. Вона зсовується з моїх колін — сонце на малих ногах. На килимок, схопилося за перегородку, показало рожеві п’яти. Не захотіло, щоб його несли на руках. Само. І зарилося з головою.

— Сядь, посидь… — голос тихий, ніби здалеку.

— Мені треба мити посуд.

Хвилинку вона лежить мовчки, враз перекидається горілиць.

— Ти мені все розказуєш. І одна баба розказує, і друга. Мама приїде з Праги і теж розказуватиме… А один дід мовчить, і другий дід мовчить.

— Хіба ж вони мовчать?

— Дід Микита сидить і курить, курить, — вона не дивиться на мене. Її звужені очі блукають по стелі. Що вони бачать? Невже бачать, як під яблунею, під старою хатою, сидить старий простоволосий дід. Він сидить на колоді. На його голові дуже мало залишилося чуба. Волосся тонке, сиве і нерозчесане, гребінець не годен його зібрати докупи. Ті непокірні волосини мовби самі хочуть швидше втекти з голови, щоб вона була як макогін. А дідів лоб, його худе обличчя — поморщений ремінь. Брови такі кошлаті, як вуса, а вуса колються. Це Воксанка добре

пам’ятає. І коли вуса колються, тоді сховані очі, глибокі й малі, спалахують страшною любов'ю, горять великою ласкою. Сидить десь дід на колоді під хатою. В нього очі зимні, як мороз. Поклав руки на коліна. Руки сухі, і сухі коліна. Він курить, п’є сигарету. Гіркий дим встає перед ним і над ним — сивий голуб розкрилює крила. Надивившись на нього, Воксанка згадує другого.

— А дід Іван п’є і розмахує руками.

— Що ти таке кажеш!

А вона снує очима по стелі й малює діда Іваиа, який охочий випити, не сам, у компанії. Тоді він стає м’який, всім показує свою доброту і щось обіцяє.

— Хіба ти не знаєш: дід Іван приходить з роботи, біжить на кухню, а баба свариться: знову їсиш лаврове листя?!

— Не вигадуй, спи. Лягай на бік, а я пішов до посуду.

Вона перепиняє мене у дверях.

— А дід Іван ота-ак розмахував руками: я працюю! А баба йому казала: не лякай дитини.

У наших дверях нема ключа. Ми не зачиняємося від сусідки, а вона від нас. Щоб протяг не рипів дверима, підкладаю газету. В кімнаті і на кухні кватирка відчинена.

Мала не подає голосу. Сняться їй баби і діди? Бабу Тамару вона дуже любить. Баба Тамара їй все дозволяє. Я мию посуд, згадую: приїхали вони з дідом Іваном у гості. Ненадовго. Треба їм на поїзд. Поклали Воксанку спати, а вона реве за бабою.

— Не плач, я проведу діда Івана й повернуся, — сказала баба.

Вони пішли. А мала допитується:

— Баба скоро вернеться?

— Скоро, — лежу й читаю на дивані.

— А де вона спатиме?

— Отут, ляже біля мене й спатиме.

— А хіба ти дід Іван, щоб вона з тобою спала?

Дрібний дощик миє наше вікно. Та чи він найнявся?

Під дощ добре спиться — небо обіймає землю і людей.

Але я помилився. Відхиляю двері — все ліжко зіжмакане і Воксанка сидить на цій жмаканині. Коси накостричились.

— Ти чому не спиш?

— Я думаю: засну і вмру, і мене більше не буде.

— Малі діти в сні не вмирають. Малі діти в сні ростуть.

— Ростуть?.. А де мій горішок?

— Ти заплющ очі, заграй на дудочку, він і прикотиться.

— А де дудочка?

— На пальцях.

— Ду-ду-ду!

Я підіймаю горіх з килимка і кладу їй у поділок.

— Є! Він буде спати в моєму кулаці. Він теж виросте?

Я показую, що виросте і буде як кулак. Вона смішно поводить плечима, втягує голову в плечі, шусть під ковдру — і вже її нема. Впали повіки, і нема очей. Але тієї ж миті розмикаються, нащулюючись, дивляться самими чоловічками, хлюпають синім, чистим.

— Ти сядь…

Я забуваю про всю роботу. Сідаю, кладу на бильце руку. Гойдати її не треба. А колись доводилося її загойдувати. Ліжко їздило від балкона до дивана, злітали коліщата. Наша мама сердилася: "Яка я нещасна!"

Ковдра вкриває Воксанку по самісіньку шию. Десь там, під ковдрою, у кулаці спить горіх.

А вона подрімує.

На подушці кругле горохове чудо. В нього чубчик як волоття, а під ним дві кринички. Воно має лоб. Він трошки випуклий і ще зовсім гладенький. На ньому найчастіше пробігають тіні здивування і лягають тіні загадки. Він морщиться: думає. Горохове чудо має брови. Воно хоче всім подобатися. Реве, вмивається сльозами, коли скажеш, що негарне. Воно кліпає повіками, опускає вії — так моргає. У нього є кирпа-носик. Коли бридиться, крутить ним. Воно має рота — дві червоні буби. Той рот вміє сміятися і кривитися.

— Ти сидиш?

— Сиджу.

Ходить сон коло вікон, коло нашого одного вікна і зачиняє в горохового чуда дві кринички.

— А мені сон щось принесе?

— Принесе. Повний кошик краси, повний кошик найкращого.

— І ми будемо гратися?

— Будемо.

— А коли мені було найкраще?

Я кажу.

І шумить, і гуде — їде стара Віхола. Мете мітлою сніг. Зовсім зрівняла долини з горами. З лісу вийшов Дід Мороз і сказав: "Годі!" Вона сіла на свою мітлу, втекла і сховалася за місяць. А Дід Мороз приніс Воксанці мішок подарунків і санчата.

Воксанка начіпляла подарунки на ялинку — гарно. Вхопила санчата і на вулицю. А на подвір’ї стоїть снігова баба. Воксанка вискочить на горбочок, у вусі свище — спускається. Сміється снігова баба чорним ротом, підморгує. Сміється й підморгує їй Воксанка. У них обох червоні носи. Навколо снігової баби топчак: Воксанка витанцювала. Добре їй зі сніговою бабою.

Та ось вийшла вона вранці на подвір’я, а від снігової баби ' і сліду нема.

Попливла водою.

Воксанка заплакала і не могла заснути. А хлопці-струмки розлилися на всі боки і цілу ніч співали весну.

А Воксанці й на вулицю не хочеться. Пропала її снігова баба. Похнюпившись, стоїть Воксанка на порозі парадного. Коли придивляється, а на тому самому місці, де була снігова баба, зеленіє трава. Воксанка сплигнула з порога — в траві квітка. Понюхала — пахне. А вгорі щось шелестить. Глянула: снігова баба виросла вишнею, яблунею і горіхом. Білий метелик пурх — Воксанка за ним. Їй стало весело. Вона почала бігати. Бавиться м’ячем, їздить на велосипеді, пускає з пальця сонечко. Про снігову бабу зовсім забула. Тепер їй ще ліпше.

Вибралася якось вона з хати: вишня не цвіте, яблуня теж.

І горіх розгубив свої сережки. Кругом повно цвіту, ніби дерева всю ніч проплакали. А розбійиики-вітри змітають той цвіт, кружляють і несуть кудись.

"Яка я нещасна!" — думає Воксанка.

А того не бачить, що вишні запалюються, що яблука в’яжуться, а горіхів по три, по чотири. Коли ж наглянула, нумо підскакувати вгору. Але хіба дістанеш? Плеснула в долоні — вишні посипалися в траву. А яблука й горіхи ще зелень. Набрала вона вишень і на Дніпро. Больбається у воді. Розляжеться на піску, обсипається з ніг до голови. А потім шубовсть у воду. Як риба. Вона й у ліжку робить Дніпро — пацає ногами. З Дніпром їй зовсім добре.

Прокинулася Воксанка, а за вікном виводять жінки-голосільниці — дощі.

Видибала вона з парадного. Скрізь лежить жовте мокре листя.

"Що ж я тепер робитиму? — і гойдала головою.

А яблуко гуп на землю. Горіхи падають і вилущуються. Воксанка взяла яблуко. А горіхи покотилися в бабин кошик. Їх зубами не розкусиш.

І вже, де росла вишня, яблуня і горіх, червона калина. Воксанка понатикала її в коси.

Кру-кру — клин за клином, дзень-дзень — один за одним. У небі летять журавлі, а по стежці біжать школярі. Вервечкою.

І найліпше Воксанці в калині.

Та що це? Шумить, гуде… Вертається, їде на мітлі з місяця баба Віхола. А Воксанка стоїть у вікні. Вона показує горіх сніговій бабі.

Ось він який!

Чує мене мала чи ні? Соньки-дрімки поклали на її уста палець. У ліжку цвіте сон. Зросливо, вродливо і щасливо. Як первоцвіт.

Моя рука лежить на гладенькому бильці. Мої очі заглядають у дитячий сон, але нічого не бачать. Я чатую тишу. В чотирьох стінах зачинився весь світ.

Розцвіли рум’янці — погасили всі квіти землі.

— Хто? Хто піднявся? — запитало високе і страшне.

— Я піднявся, я став над громом, — відказало.

— А хто, хто впав? — запитало глибоке і страшне.

— Я впав, я лежу під каменем…

— Як же так? — і заплакало.

— А то так, — і засміялося.

Її кіски біліші від подушки. Вони пухнасті й м’які. Один раз підстригли їх у перукарні. Воксанка казала, що в лікарні. Тут і там у білих халатах. Хлопчики й дівчатка ревіли. А Воксанка й не скривилася. "Це ж не віспа, що боляче!" Чесав гребінець, і ножиці ходили в косах. Потім вона всім показувала на пальцях: чик-чик…

Під головою обидва кулачки. Вії впали, брівки вирівнялися, а губи надулись.

— Мамо! Бабо! — з вереском під нашим балконом.

У ліжку стрепенулося, пацнуло ногами, стиснуло кулаки і розняло очі.

— Хто?

— Спи… Хіба не знаєш? Віта. Вона вернулася зі школи, і тепер нікому не буде спокою.

— Мамо-бабо! — лунають крики-перекрики. — Бабо-мамо! Ляльку!

Я погойдую ліжко-колиску. Скриплять бильця. Сну нема, сон утік. Як загойдати неспокій?

Йду на кухню і всовую у кватирку голову.

Під нашим балконом на тонких ногах — Віта.

— Тихше…

А вона спинається на пальці, дере рота ще дужче, підплигує, кидає своє пащекування на третій поверх.

— Ляльку! — вся аж кипить.

Я хапаю першу-ліпшу ляльку й кидаю їй. Віту присоромити не можна. Вона не знає, що таке сором. Взяла ляльку, кривиться, задкуючи, зникає за рогом будинку.

Погойдую Воксанку, але вона не згортається в клубочок, не просить розказувати казку. Всі кажуть, що колисати дітей не треба, і всі колишуть.

— Спи… — буцім заплющує очі. Теж цяця. Я не чекаю, коли вона по-справжньому заплющить очі. Вона хитренька з пуп’янка. Пам’ятаю: вивіз її на стадіон. Тоді Воксанка не вміла говорити, вміла кричати. Я нахиляюся, припадаю до неї, реве ще дужче. Сховався, щоб не бачила. І вона враз умовкла. Не мала кому плакати.

Серед будня у нас ще можна заснути, а в неділю очей не сплющиш. У всіх квартирах радіоли, телевізори, а під будинком дітвора ганяє м’яча. Таке враження, що всі пожильці тільки й чекають на ту неділю, аби повмикати на цілий день свою радіотехніку. Тільки нашій бабі Тамарі вдається пригасити цей шал. Але якби-то вона жила під боком.

Мала вже спить. І сплять ляльки-зірки, ляльки-пупси. Що награє їй у сні чарівна сопілка? Вона всім награє добре і миле, тому після сну люди прокидаються здорові й бадьористі.

Дитина в сон — мати до роботи. А моя робота не йде. З мене погана мати. Проте стараюся що-небудь робити. Не сидіти ж між умивальником і кухонним столом та чадіти сигаретою? Мої думки повтікали і поблудилися. Певно, їх хтось позбирав, присвоїв і не пускає до мене. Я не знаю, кому казати, щоб віддав назад мої думки. І вже так хочеться, щоб Воксанка швидше встала. Без неї сумно. За нею тужно, коли вона навіть спить. Але цур її будити! Ніхто не галасував би, ніхто не приходив би..

А по сходах парадного лупу-лупу — не до нас, пронесло. Та коли тихо, коли зовсім тихо, — дзвінок. Він неголосний, а ніби коле. Завжди так буває: чого не хочеться, те буде. Беруся за защіпку, відхиляю двері.

— Ще не встала?

— Тихо… — і палець під ніс.

Папка під пахвою, жмут газет у руках — дядько Микола. Впускаю його. Він прослизає на кухню. Нишком вичитує й уривчасто розповідає про всякі новини. Ми сидимо вдвох і мовчки чекаємо, поки встане мала.

Колись маленькою мама назвала її Бубою. З легкої руки дядька Миколи її почали кликати Бузько: народилася навесні, тепер інколи — Бузьковський.

Поперечитувано газети, порозказувано новини, а вона не прокидається. І ми сидимо на кухні, як на станції, чекаючи поїзда. Ми куняємо, нам хочеться спати. І куняють вікна: нема кому в них дивитись. І куняють двері: нема кому рипатись.

Дядькові Миколі хочеться простягнути ноги, але боїться впертися ними в холодильник. Підгинає їх під себе.

Сивина цупко вдирається у його голову, зморшки риють чоло, розбігаються під очима. Підборіддя видовжене, і рот ніби надутий. У нього дуже бліде обличчя і дуже білі руки. І здається, що коли він сидить отак, скоцюрбившись, байдужість кучерявить його чуб, байдужість дивиться з його очей…

— О! — він здригається, наче спросоння.

— Вітер, — кажу.

Гуде холодильник, і ми знову дрімаємо. У нас вже все порозказувано — залишилося саме мовчання.

Я не перепитую його, що він робив і чи працювалося: він нічого не робить, вся робота вже за ним. Йому мало треба. Власне, нічого, крім спокою. І в мені щось бунтує: чого він прийшов? Я б хоч трошки попрацював.

— Ма… Ма-мо!..

Спочатку зривається дядько Микола. Його рот роз’їжджається, і зуби сміються. Жовті зуби. Нема байдужості. Він притуляється до стіни, дає мені дорогу.

— Тату!

Я вилітаю з кухні, газету з дверей. Двері риплять, трахкають.

— Хто, хто встав?

— Я! — Вона держиться за бильце, очі як умиті. Тягнеться всім тілом.

Чапу-лапу — рипить паркет, гримить горщик, — все прокинулося. В дверях стоїть і дивиться на нас дядько Микола.

— Коля, а де твоя папка?

Він згадує, що в нього була папка, спотикаючись, летить на кухню. Та папка не порожня, в тій папці завжди щось є.

— Що ти мені приніс?

Він витягує з папки целофанову коробку. В ній дзеркальце, гребінець, щіточки — цілий туалет.

— Це мені?

— Тобі, Бузьковський…

Вона вириває́ться з моїх рук, гасає боса по хаті, не знає, що їй робити з подарунком, куди його поставити.

— Я буду лялям коси чесати!

— І собі,— підказує дядько Микола.

Молоко я ще не спряжив. Я міг його давно спряжити. Не забув — хай вони посидять удвох.

— Вдягай мене, взувай мене! Давай молоко!

— Бузьковський, жди ладу, — дядько Микола, їй подобається ждати ладу.

— Поки татко спряжить молоко, спечемо перепічку? — дядько Микола наставляє незграбні руки.

Мала мчить, падає на його коліна, дається пекти перепічку.

— Печу, печу перепічку… — лясь долонями, лясь.

Він лоскоче їй груди, і вона заходиться.

Через мить вони вже співають: "Ти, дівчино, ти щаслива…" В дядька Миколи добрий голос. Він колись сам складав пісні.

В тебе батько…

Я на кухні, я не кваплюся: вони будуть довго сидіти, співаючи. Затягли "Марину", по-своєму:

Марино, Марино, Марино,

Ходімо удвох на базар.

Раптом їхні голоси втихають. Наспівалися. Мала примовкла. Набридла перепічка, спів… Дядько Микола щось розповідає.

— Про Бабая не треба — страшний.

— А я не про Бабая.

В білу каструлю наливається молоко.

— Жив собі на світі Красунь…

— Як він називався?

— Красунь. Був молодий, гарний і гордий.

— Як я?

Дядько Микола не хоче казати, що Красунь був ще гарніший, щоб не образити Воксанку. Він дипломатично обходить це запитання.

— В нього був чорний кучерявий чуб, високе чоло і карі очі.

Воксанці не подобаються ні гарні кучері, ні високе чоло, ні карі очі: вона біла.

— А що він робив?

Дядькові Миколі хочеться змалювати молодого Красуня, вродливого і сильного, але мусить слухатися малої.

— Він був студент.

— Я виросту і теж буду вчитися.

Але дядько Микола ніби не чує Воксанки. Він оповідає про Красуня, який хотів перевершити Сковороду. Той Красунь вчився на філософа. Дав собі такий зарік, що коли вивчиться, то весь світ стане перед ним на коліна.

Квапиться Красунь якось з бібліотеки, несе купу книжок, а йому назустріч дівчина — біла Білявина. Задивився він на неї, книжки бубух на землю. Дівчина була вихована: допомогла зібрати книжки. А в нього відібрало мову, і він не зміг їй подякувати.

З того дня забув Красунь про науку. Тягне його в парк. А біла Білявина там чекає. І подає йому свою руку, і веде за собою на Дніпро, на кручі, над якими сходять і не гаснуть зорі.

Згодом до Красуня вернулася мова, і він питається:

— Чи ти будеш моєю?

Біла Білявина відказує:

— Наздожени! — і помчала, залишила тільки вітер.

Красунь кинувся за нею, не роздумуючи. А перед ним звідкись на стежці виріс панок. У чорному капелюсі, в картатому піджаку, в таких же штанях, у наймодніших штиблетах. Став та й вимахує елегантно паличкою.

— Вітаю тебе, філософе, — і зняв капелюха.

Красунь щось буркнув і хотів обігнати панка, але той поклав йому на плече руку.

— Чи не соромно тобі, закоханому в науки, стрибати козлом по кручах?

— Пусти! — розсердився Красунь.

— Оввa, яка моція! — пхикнув панок. — Ти її тепер все одно не наздоженеш. Її давно перейняв інший.

— Як?

— А так, як я тебе.

— Хто ви такий і чого вам від мене треба?!

— Не шарпайся.

— Ви чорт! Я вас знаю.

— Добре, що ти мене впізнав. Я твій опікун. Нам буде легше розмовляти. Ти хотів бути мудрим. Ти дав собі зарік, що весь світ стане перед тобою на коліна. А що з тобою сталося? Ти причумлений!

— То вона винна. Вона!

— Ти геть змізернів, з твоєї голови вивітрилося все, що ти знав. Хіба Білявина варта того?

— Я не можу всидіти на лекціях і ходити в бібліотеку.

Панок уже давно не держав Красуня за плече.

— Зречися Білявини заради мудрості! Ти впізнаєш найпотаємніше! — він говорив облесливо.

— Білявина мене дурила, втікала, щоб іншому попастися до рук, — замимрив Красунь.

— Отож-бо й воно, — підтакнув панок.

— Зрікаюся! — крикнув Красунь. — Заради мудрості!

І не стало панка — тільки свиснуло, наче хто кинув палицю. Красунь швидко почовгав у гуртожиток, щоб засісти за стоси книжок.

Його перестріла Білявина.

— Що ж ти наробив? — запитала, плачучи.

— А що?

— Я була твоєю душею, а ти зрікся її.

— Моя душа зі мною, а ти зумисне втікала від мене, щоб тебе інші наздогнали, мене випередивши.

— Самого себе не можна випередити, самого себе можна тільки спинити, — мовила Білявина. — Ти зупинив себе.

Вони розійшлися — назавжди.

Красунь закопався у книги. Минули роки, він перестав бути і молодим, і гарним, зате став сильно славетним і сильно багатим. Тільки остався один, як палець.

— А цьо він став сильно славетним і сильно багатим?

— Бо він вчив інших, як їм жити, а як треба самому, не знає.

— А де Білявина, куди вона пішла?

Молоко скипіло. Я вихолодив і налив у чашечку.

— Де ви там, ідіть?!

Воксанка пила молоко, а дядько Микола робив їй "вітер віє" — дунув на голову, підняв білі кучерики. Їй не сподобалося, і вона одвихнулася.

— На вулицю, грати в татка-маму!

— А тобі сумно за мамою? — спитався дядько Микола.

Вона глянула на нього, але нічого не сказала. Він не став очікувати, поки ми зберемося, пішов собі. Але перед тим такими очима окинув нашу кімнату, ніби хотів тут залишитися назавжди.

А в нас своя робота: споряджатися. Воксанка поривається брати з собою подарований туалет. Її кортить похвалитися. Я не даю.

Вона падає на диван і дригає ногами.

— Дригай, дригай собі. Я пішов…

Вона добре бачить, що нічого не вдіє.

— Пупса ти взяв?

— Сама візьми.

Вона бере пупса і кидає собі в кишеньку бабиного горіха.

Наше подвір’я сповнене гомону. Двірник Василь спускає застоялу воду. Він орудує гаком і лопатою. Штани закасані до колін, ступає, ніби чапля. А навколо нього ватаги більших і менших. Хто зі школи, хто з дитсадка. На подвір’ї мокрого більше, ніж сухого. Баби сваряться на онуків, щоб не лізли в воду. Хіба їх спиниш? Їм тільки того й дай. Сусідський Вітя — посередині калюжі. Хто до нього наблизиться, він відганяє того фонтаном.

— Вітя! Вітя! — баба впірвала якусь лозину, але не дістає його. Квокче, як курка, що їй підсадили каченя, а воно попливло. — Я тобі…

А Вітя вихилясом. За ним підсліпуватий хлопчина. Він із сусідського двору. Його прозивають Фріцом. Мама привезла його звідкись. Дивно, що підсліпуватого прозивають Фріцом. Так прозивали колись після війни. Але прізвиська не змиєш. І малий рудий Фріц, який росте без тата, без мами і другий рік сидить у першому класі, так вигулює в калюжі, що калюжа розлягається. Обляпав Вітю, той зарюмсав, поплентався на сухе, а баба його ще лозиною.

— Марш до хати! — задихалася. — То що мені за кара? Взимку без рукавиць ходить, восени з калюжу попхався…

Двірник Василь відганяє охочих до мореплавства, а підсліпуватого хлопчину не чіпає. І він дає по воді бокаса-бокаса, бо на нього стріляють з автоматів: диркотять губами. А коли всі автоматники збираються докупи, рудий Фріц вилітає з калюжі. Кого хапає мокрими руками за носа, кого ляпає по обличчі, а то просто вишмаровує своїм брудним манаттям. І навтьоки!

— Фріц! Рудий… Рудий!!!

А його нема.

На всю губу реве донька коменданта. Віта з неї кривиться. Віта грається сама, осторонь від усіх. На балконі з’являється сам комендант. Здається, що під ним, грізним і набусурманеним, ось-ось провалиться балкон.

— Хто? Що? — перехиляється він через перила і поїдом їсть босого двірника Василя.

— Фріц! Фріц! — виказують комендантові скривджені.

— Ти нащо його впускав? — кричить комендант двірникові.— Я забороняю!

Босий двірник вдає, що не чує. Комендант зникає, а через хвилину стає перед калюжею.

— Я тобі хто? Я був полковником! Що з того, що тепер у відставці? Я тобі скільки разів наказував, щоб ти не пускав того Фріца!

Двірник спокійно розгортає гаком багнище і наслухає, як у водозлив проривається вода.

— Я кому кажу?!

— Вибачте, але я не ваш ад’ютант і в "заградотряді", — він вживає це специфічне слово, — з вами не служив.

Комендант заносить вгору руку, але хапає свою доньку і не веде, несе її за собою.

А Воксанка:

— Чого дядько на дядька кричав?

— Бо він має голос, — відповідає за мене двірник.

Навколо нас вимаршировують хлопчаки. Кожен сам собі командир і окреме з’єднання. Вони чомусь не хочуть триматися купи і ставати під одну команду.

Розбишакуватий, із зірочкою на кашкеті репетує: "Мы смело в бой пойдем!" Він любить верховодити, але його ніхто не слухає. І такий самий на зріст, як він, чимчикує йому назустріч, вигукуючи: "Нехай ворог знає, нехай пам’ятає!.." А ще один, опецькуватий, вибілений, наче полотно, заводить: "А я бгасаю камешки с кгутого бегешка…" Всі троє

прямують один на одного, ніби збираються між собою повоювати. В кожного своє завзяття і своя батьківська пісня.

Всю цю гру збурює рябий у розпанаханій куртці: пускає ракету. Водяна ракета, знявшись угору, падає комусь на голову.

Тут баба Маша виводить Сашка — Воксанчиного однолітка й компаньйона. Сашко жене під стовпи, на яких сушать білизну. Там сухо.

— Сашко, Сашко, гратимемо в тата-мами, — кричить Воксанка і біжить за ним.

Сашко, чорноокий, смуглявий, часинку стоїть, роздумує, а потім поважно відповідає:

— Будемо грати.

Воксанка висмикує з кишені пупса.

— Ти будь мама, а я тато.

Сашко вагається, чи бути йому мамою. Свою маму він дуже любить. Якось у тролейбусі один чоловік сказав: "Я дам тобі вудку, а ти віддай мені свою маму". Сашкові вудка сподобалася, і він погодився. Але коли роздивився на ту вудку, відразу знайшовся: "Хитренький, твоя вудка стара, а моя мама молоденька..."

— Ти будь мама, а я тато, — напосідає Воксанка. — Добре?

Грати в тата-мами — купати, повивати і носити пупса. Вони так і роблять.

А ми стоїмо з худенькою, виснаженою працею бабою Сашка. Вона оповідає, як перед ними на тротуарі розчахнуло осику, як вони полякалися з Сашком.

— Це вже вдруге мені. Перше я несла на руках Сашкову маму, давно було. Її я прикрила, а ребро мені виломило.

— Спасу нема! Та на курорт, молоді в кіно, а я повзайся з ним! — перериває оповідь трухлявий голос. Це нянька завжди стомленої Оленки. Дівчинка ледве держиться на ногах, а її нянька хитається без вітру. Трудно здогадатися, хто кого доглядає,— стара малу чи мала стару. — Спасу нема! Мої години вийшли, їх нікого не видно, а мій півник удома здихай! — В одній няньчиній руці латана сумка і палиця, а другою вона цупить за карк Оленку.

З няньками тепер горе. Ніхто не хоче няньчити чужих дітей. Молоді згоджуються, але тільки за прописку.

Під обламаною і знівеченою яблунею лавочка. Вона засипана мокрим піском. Нянька і Оленка падають на ту лавочку, не змітаючи бруду. Вони такі виморені, що стара відразу заплющує очі, а малій не хочеться бавитися.

А наші колишуть пупса: люленьки-люлі…

Тим часом з парадного виступає Вітина мама. Вона ні на кого не дивиться. Віта побачила нас, злякалася, що можемо відібрати свою ляльку, й кудись запропастилася. Вітина мама несе й розвішує на стовпах заходженого килима. Відходить, руки за спину, дивиться, чи добре повісила.

Я відтягую Воксанку, баба Маша — Сашка. Загубився пупс, але його годі шукати: стоїть густа курява. А Вітина мама лупить по килиму вибивачем. Того килима пилосос не бере. Пилюга летить у чужі вікна,

звідти висовуються чиїсь сердиті голови, але відразу ховаються. Ніхто не хоче зв’язуватися.

Вітину маму називають мамзель. Мамзель тримається гонористо й непідступно, бо її чоловік, як вона всім каже, у цьому будинку найголовніший начальник.

Воксанка і Сашко скиглять за пупсом. А Оленчина нянька відколупує нігтем яблуко, годує вихованку.

— Ми зовсім заморилися: в двох церквах були. Люду — що насіння на городі!..

Вона ходить з Оленкою по всіх усюдах і збирає жахи.

— Пам’ятаєте, — веде вона далі,— я вам розказувала про жінку з відрубаною головою? Вчора знайшли руки і ноги, а сьогодні голову. Знаєте, хто вона? Медсестра. Тепер докопаються, хто її замордував, хто вкоротив віку.

Ця історія розповідається щодня цілий тиждень. Стара держить шматочок яблука і повторює знову:

— Де хто таке бачив? Повідрубували руки, повідрубували ноги і відрізали голову? — Вона проникливо дивиться на нас, витягнувши свої руки, ніби держить у них не розколупане яблуко, а ту голову.

— А цьо тьоті відрізали голову? — допитується Воксанка.

Баба Маша морщиться, хоче відтягнути кудись Сашка, щоб він не слухав страхів.

— Такий, дитино… — хоче пояснити, та запинається стара.

— Ти не знаєш, чого відрубують голови? — вихоплюється Сашко. Але його цікавить зовсім інше: — Я вам щось покажу. В Оксанки така коза, як і в мене! — і він показує ту козу на пальці.

Я хутенько дістаю хустину.

Війнуло вітром, вибита з килимка пилюка лягає на нас. А мамзель походжає собі збоку, руки долонями назад. Кінця цьому вибиванню не буде. Треба забиратися геть.

Прибігло чиєсь дівченя:

— Оленко, Оленко, а чого в твоєї лялі очі не зачиняються?

— Вона ж дешева.

Те дівченя тупцює перед Воксанкою, їсть яблуко і патякає:

— Що ти "треба, треба", кажи — "нужно", — хрусь яблуко.

— Смачного, — каже Воксанка.

Я обіцяю Воксанці, що ми йдемо зараз у гості. І вона ладна розлучитися з Сашком.

— А я вже завтра був у гостях, — хвалиться він.

Баба тягне його до хати, щоб сховатися від пилюги.

— Мені дали отакого-о торта! — не вгаває Сашко.

— Мені теж дадуть.

— Не дадуть.

— Ні, дадуть. Татку, чого він каже, що не дадуть? Коля мені приніс тувалет — гребінець, люстерко, щіточки. А в тебе нема.

— А я собі зловлю жука! — крикнув Сашко.

Веду Воксанку, а вона весь час оглядається. Виходимо з двору і перестріваємо здорованя з двійком дівчат. Вони всі щойно вилізли з машини. Здоровань оцвенькуватий і косматий. Дівчатка гарненькі і наврипісті. В них гарні імена — Богданка, Іванка, їх батько редагує українську молодіжну газету, яку вони не читають.

— Богданка, Иованка, не лезьте у воду! — застерігає басок. У всіх, хто їздить у службових машинах, такий басок. Інакше машина б не везла.

Газета, яку не люблять свої діти, дуже вигідна. Вона дає і квартиру, і машину, і ще багато дечого. Редактор-космач обминає нас, як парііів.

Воксанка впирається і витріщується на машину.

— А чому в тебе нема машини?

— Бо я не вмію балакати басом. Бас у мене ніяк не проріжеться.

— То купи собі гострого ножа, проріж, і ми не будемо ходити пішки.

— Їздити в машині шкідливо.

— Чого?

— Ноги всихають і виростає живіт.

— Тоді не купуй ножа.

Ми тюпаємо по сірих панелях. Нема ліпше, як іти в гості. І Воксанка забулася про жука, якого буде ловити Сашко.

— Прийдемо в гості, і я скажу: "Добрий день!" — радіє вона.

— Ми на переході, зелене світло. Що ти мала сказати?

— Біжім! Я мала сказати — біжім! Ти забувся?

Ми підтюпцем перетинаємо автостраду. Далі вузька вуличка, пошта, трамвай. Нам можна на трамвай, доїхали б до центрального ринку, але прошкуємо собі, взявшись за руки. Дощу нема.

— Чоботарня!

— Де?

— Ти сюди носив черевики, я сховалася там за дверима, а ти мене шукав: де моя доня, де?

Справді, так було. Я забувся, а вона запам’ятала. Обіцялася стати чоботарем, коли виросте. Дітям хочеться все знати і все вміти. Дорослі дивуються, гасять їхні пориви, а потім нарікають, що діти ледачі.

Наше місто велике, але якесь не урбаністичне. Як кожне місто, воно і кам’яне, і залізне, і пластмасове. Проте в ньому камінь не навалюється на голову. Дерева ховають будівлі. Вулиці не скидаються на кам’яні мішки чи колодязі. Здається, що наше місто виросло в лісі, а його вулиці й тепер впускають простори степу і високе небо.

Воксанка запам’ятала й лікарню. Тільки-но порівнялися:

— Знаєш, знаєш, як мені в животик гірчичник заліз, то мене сюди водили. І бабі з рота тут кістку виймали…

— Куди нам тепер повертати, ліворуч чи праворуч?

Мнеться: де ліво, а де право?

— Яка в тебе рука ліва, яка права?

— А чому в мене одна рука ліва, а друга права?

— Так у всіх людей.

Вулиця як паркова алея. Клумби аж горять.

— Квіток рвати не можна, — каже вона. — Знаєш, чому? Всі татки і всі мами хочуть, щоб земля була зелена, синя, червона…

— А ще тому, що квітка — це ж князівна-полівна.

— А ти мені не оповів, чому засипали криницю з живою водою. Оповідь! Я не буду проситися на руки.

Ми йдемо, і з нами йде казка.

Цар Лютий заграбастав усю землю князівни-полівни, ту саму землю, що її дало у вічний спадок сонце. Він повелів, щоб люди, яким даровано життя, називалися царськими і повік-віку забули про князівну-полівну. Все живе і мертве на тій землі стало царським. Тільки вишенька і криниця з живою водою не корилися страшному повелінню. Тоді вишеньку зрубано, а криницю засипано.

Цар Лютий зачав завойовувати інші землі. На старість він зробився ще хитрішим і заповзятішим. Порозганяв геть своїх генералів, деяких навіть повішав, обізвав себе Добрим і написав, що нема багатих і бідних, що всі люди брати. За це навіть по інших землях його стали вихваляти, бо всі люди хочуть бути братами. А тим часом цар Лютий, перекинувшись в Доброго, наказав це тільки для того, щоб йому легше завоювати весь світ. Напускав туману. Як він не старався, але всього світу не завоював, сам скоцюрбився. І перед смертю видав такі заповіді: "Ми, такий-то і перетакий, заповідаємо: земля і небо нехай скоряються тільки нам. А тому понад усе треба пильнувати, щоб засипана криниця не відкрилася і щоб зрубана вишенька не дала паростків..."

Не стало Лютого-Доброго, прийшов Темний. Він на могилі свого вчителя поклявся, що з честю виконає всі заповіді.

Передній цар, зрубавши вишеньку й засипавши криницю, дозволяв дітям гратися на тому місці. Інколи хтось оповідав дітям казочку про князівну-полівну. А цар Темний наказав стерти саме місце, щоб й сліду не було. Тоді-то на місці криниці виросло каміння. Так ніби його хтось намурував, камінь на каменеві — висока гора. І те каміння заплакало. Кап! Кап! Журно і голосно, на всі дні і на всі ночі.

Люди назвали гору Каменем Сліз.

Темному відразу й донесли про таке чудо.

— Криниця з живою водою стала каменем і плаче! — розгнівався він.

— Плаче, — шепочуть агенти, стоячи на колінах. — І люди туди йдуть і ведуть дітей.

— Гору змести, а всіх, хто йде туди поклонятися, під суд — стукнув Темний кулаком і став набивати люльку.

І зруйновано гору, а люду стільки пересуджено, що їм і числа нема. Коли дивись — кам’яна гора знову появляється. І так щоночі. Вдень її знесуть, а за ніч вона знову височить. Стоїть чорна, похмура, — зігнутий велетень, який не може підняти голови, розпрямити плечей і своїм голосом потрясати все доокруж. З каменя на камінь — кап-кап… Але хто може зібрати сльози? Вони б’ють і опікають.

А таємні агенти доносять цареві, що стята вишенька пустила своє коріння в землю, і воно пробуде там до пори, до часу.

Шукали те коріння, та так і не дошукалися…

— Я не хочу, щоб камінь плакав. Я хочу, щоб вишенька росла.

— Треба знайти Шугаєву сопілку. От кресоне блискавка, покаже шлях, вдарить грім…

— А нині бив грім, але ти злякався. Сховався до хати.

— А ти не злякалася?

— Злякався ти, злякалася і я. От коли я виросту, тоді нічого не лякатимуся. А ти мене не спинятимеш?

— Шукатимемо вдвох.

Погодилась.

Ми мовчки йдемо по каменю й не помічаємо, що він мокрий. Над нами гаснуть хмари. Незчулися, як опинилися біля центрального ринку. Купили пучок гвоздик і спускаємося по високих сходах.

— А он там живуть Мар’янка й Оленка.

— Ті, що були в тебе на дні народження?

— А коли в мене буде знов день народження? Чого він так швидко минув?

— Довго чекати, через всю осінь і через всю зиму.

— Тоді мені принесуть подарунки? А чому ми не йдемо в гості до Мар’янки й Оленки?

Я не знаю, що їй відповісти. В Мар’янки й Оленки недобрий тато. Він хотів бути співаком, поетом, але з нього вийшов тільки Патяй, тобто такий, що тільки патякає, всіх проклинає, навіть своїх дівчаток, і їхня мама не може оборонитися.

— У нас нема часу.

— Ні, ти не хочеш бачити Патяя. Він ніколи не приходить на мій день народження, бо дуже скупий і жадний.

— Ти так думаєш?

— Він ще ніколи не купив мені подаруночка.

По сходах вниз, а на гірку вгору.

— Ану, покажи, де живе Антоніна Гнатівна?

— Тьотя Цьоня? Тут.

Завертаємо в чорний хід. У ньому темно, і я беру малу на руки.

— Не будемо їхати, — каже вона.

— Боїшся ліфта?

— Не ліфта, а скрипу.

Вона затуляє вуха і заплющує очі, але ми все одно підіймаємося на ліфті. Пипка дзвінка, гавкає Пальма, відчиняються двері й Антоніна Гнатівна вигукує:

— Хто до нас прийшов!

— Я! — випалює мала, забувши про "добрий день", віддає квіти і біжить у велику кімнату.

Ми прийшли не до речі: Дмитро Борисович сидить за столом і працює. Стіл у самісінькому кутку, за ним завжди темно.

— А що ти робиш? — питається мала.

— Пишу оповідання.

— В тебе нема часу?

— Якщо ти прийшла, то в мене повинен бути час.

— Я теж хочу писати оповідання.

Дмитро Борисович від здивування мотнув білим чубом.

— Щоб писати оповідання, треба подумати, — каже він.

— А я вже подумала.

— Тоді розкажи.

Вона трошки хмариться, одна її брівка зламана.

— Знаєш, жив собі старий дід. У нього в хаті й на подвір’ї було дуже чисто. Він удень спав, а вночі робив.

— Отакої? — перебиває її Дмитро Борисович. — Що ж то за дід? Всі люди вдень працюють, а вночі сплять.

— Ні, той дід вдень спав, а вночі робив.

— Чого?

— Він хотів працювати вдень. Вийде рубати дрова, а сусід побачить і каже: ти не так сокиру тримаєш, треба отак, — і вона показує, як вчили діда тримати сокиру. — Він тільки замахнеться, а інший сусід каже: хіба ж так дрова рубають? Отак треба сокиру тримати. Цілий день дідові заважають. Він плюнув, удень спить, а вночі працює.

— Хто тобі розказав про діда й про сокиру? — питається Дмитро Борисович і дивиться на мене.

— Ніхто. Я візьмуся малювати, татко кричить: як олівця тримаєш? Тримаю, як татко каже, а Надя побачить і собі: хіба так малюють?

— То ти малюй уночі, коли ніхто не бачить.

— А я малюю на стіні.

Нам весело, ми сміємося.

— А чого в тебе брівка крива? — питається Антоніна Гнатівна.

— Бо я на тебе дивилася, — і під стіл, до Пальми.

Пальма — коричневе хатнє цуценя з чорними очима-гудзиками.

Вона залізла під стіл і гарчить, ревнує, що господарі вділяють більше уваги гостям, а не їй. У такий час з нею треба бути обережним, може покусати. Гарчання лякає Воксанку, і вона з’являється з-під стола.

— А скажи-но, чиї в тебе кіски? — тьотя Цьоня.

— Мама насадила.

— А очі?

— Мама взяла з неба.

— А брівки?

— Мама намалювала.

— Яка мамина доня! А таткова — ні?

— Зовсім я не мамина і не таткова, а горохова.

— От тобі й маєш! — Дмитро Борисович розвів руками. — Чого ж ти горохова?

— Мама йшла до криниці й проковтнула горошину, а то була я.

— А я думав, що тебе принесли журавлі?

— То вони мене потім принесли, — але їй не хочеться про це розказувати. Вона ж прийшла в гості. А в гостях добре. Білим застелюється стіл, частуватимуть чимось смачним. У гостях з великої чемності обов’язково панькаються.

Пальма шугнула в маленьку кімнату, і Воксанка туди. Дзяв-дзяв! Чапу-лапу! Щось перекинулося, щось упало.

— Вона на тебе гавкала? — питається десь Антоніна Гнатівна.

— Ні, я хотіла подивитися на духи, а вона сварилася.

Воксанка обдивилася, що стоїть у спальні і що лежить на кухні, ніби прийшла на оглядини. Виплигнула на балкон. Там нічого цікавого. Вернулася, кинулася на крісло-гойдалку. Пальма до неї. Гойда-да… Але й це набридло, вдвох з Пальмою тісно.

Включено гучномовець. Під музику вільніше балакається.

— Розполітикувалися! — це Воксанка. Сюди виль, туди виль на кріслі-гойдалці.— Я написала оповідання, тепер мені напишіть!

— Моє оповідання не для тебе, — каже Дмитро Борисович.

— Я ще мала?

— Ти ще мала, і ми зараз будемо обідати.

— То напиши для татка.

Дмитро Борисович береться читати те, що написав, а Воксанка підперлася кулачком.

Ось це оповідання.

Другий тиждень тривав етап. Нас залишилося дуже мало. Вартові втомилися нести зброю і доручили її етапникам. Серед снігів ми побачили щось чорне. Допленталися — аж то чукча. Він був згорблений.

Вартові відібрали зброю і сіли збоку грітися спиртом, а ми могли побалакати з чукчею.

— Хто тут? — спитав він, не ворушачись.

— Ми — люди.

— Переді мною чорно і наді мною чорно, — сказав чукча і кивнув зарослою головою.

— Чого ви тут?

— Я забувся, як мене звати. Сиджу і згадую. Мені здається, що я сиджу цілу вічність, але ніяк не можу згадати свого імені. Я зовсім згубив своє ім’я. Тільки пам’ятаю, як мене назвали інші: Колькою.

— Ви вийшли на полювання?

— Ага, але мої нарти поламалися, а мої собаки мене покинули.

Ми побачили, що ноги чукчі по коліна закопані в снігу.

— Колись я ловив рибу і мені було добре. Риба йшла-йшла і перестала. Я не мав що робити. Мене охрестили Колькою і сказали: лови втікачів. Я був добрим мисливцем. Від мене ні один втікач не втік. А їх йшло, як колись риби.

— Що ж ви з ними робили?

— Я з ними робив те, що треба. І як доказ, я привозив по парі рук. Відрізував руки пилочкою нижче ліктів, зв’язував і кидав у мішок.

— І платилося?

— Півмішка рук — мішок цукру, мішок солі, горілка, сірники… Можна було жити.

Білі сніги мерзли.

— Йшла-йшла риба і перестала… Йшов-йшов люд і спинився, — забідкався чукча. — Я згубив своє ім’я і не знаю, як мене звати. Від мене втекли мої собаки. А десь у юрті моя жінка і мої діти! — Він стрепенувся і викинув свої руки. — Візьміть і відріжте їх. Пилочка у мішку. Вам дадуть цукру і солі. Сіль віддайте моїй жінці, а цукор — дітям. Ріжте! Я вас все одно не бачу.

Він осліп, а його ноги були відморожені.

Наші охоронці зігрілися спиртом і загукали.

…Ми відмовилися нести їхню зброю і забрали з собою чукчу.

Воксанка підперла кулачком голову. Чи справді щось думає? Подрімує на оповідачевих колінах ревнива Пальма. А сам оповідач сидить, як той старий беркут. Він старий, але не знає втоми. І вихриться його біла непокірна голова. І дивиться на нього зі стіни впертий і затятий молодик — він сам. І ніби питається його: чи став ти саме таким, як я про тебе думав? В руці не гасне цигарка. Його очі все бачать, його вуха все чують. Він скрізь бував, скрізь позалишав себе, але не розгубив, приніс себе додому і став ще багатшим.

— Не сподобалось тобі моє оповідання?

Воксанка мовчить.

— Ходи, я розкажу тобі інше. Геть, Пальмо!

Собачка неохоче сплигнув. Дмитро Борисович просто струснув Пальму з колін. Вона відразу подибала на кухню скаржитися господині, що господар її прогнав.

І Воксанка вже на колінах. Дмитро Борисович підгицує її, а підгилуючи, наспівує про бідного чоловіка, який не знав, як йому жити на світі — купив собі курочку:

А та кура цюру-ру,—

Тепер же я не журу!

Та курочці самій сумно: треба ще когось. Старий і дитячий голоси виводять на всю хату:

А та качка так-так-так,

А та кура цюру-ру,—

Тепер же я не журу!

Антоніна Гнатівна давно застелила стола і розставляє частування. Вона добра господиня. У неї завжди все є.

— Зацюрурукали… Стіл накрито — прошу! — їй у цю хвилину радісно. Повні губи всміхаються, а чорні очі бачать щось своє, щось нікому не відоме. Її очі насторожені.

Для кожного крісло. Перед кожним тарілка, виделка і ніж. Чарочки.

— Я зовсім не хочу їсти, — відмахується мала. — Давай ще раз цюру-ру.

— Ах, ти ж, неслухнянка… Добре, добре, я прийду до тебе і теж не сідатиму за стіл, — ганить її тьотя Цьоня.

— І не треба, — рішуче відрізала Воксанка.

— Ти мене не любиш? Почекай, почекай, ось таткові треба буде кудись піти, він тебе й привезе до мене.

— Я тоді тебе любитиму.

— Хитруля, в кого ти така вдалася?

Дмитро Борисович пересаджує її на крісло. Не пручається. Їй зручно, і вона пишається.

— Вип’ємо, — каже господар.

— І я вип’ю. Дай боже пивши! — Воксанка підняла свою чарочку з водою. — Чого ж ви не цокаєтеся?

Ні холодцю, ні борщу вона не хоче. Як її приневолиш? Антоніна Гнатівна до неї і так і сяк. Бере її за руку, розказує: "Горосю-бобосю, пшенички-тички, квасольки-дольки, а старий бобище геть за гаготище!" Поки розважає — їсть. Перестала розважати — перестала їсти.

— Чекай, я тобі розкажу, як голодні діти граються.

— А як вони граються?

— Це було після війни, в дитячому комбінаті. Там було дуже багато діток. Вони жили без мамів і без татів. Постають у довгий-довгий ряд попід стіною, одне за одним. Товпляться, повиставлявши порожні долоні. А одна дівчинка стоїть збоку, сипле щось зі своєї порожньої

долоні в їхні — роздає їжу, приказуючи: "Добавки не буде! Добавки не буде!" А всі дітки вервечкою попід стіною…

— Ти таке щось розказуєш, що мені зовсім їсти перехотілося… Я наварю борщику і всім, всім дам! Хто скільки хоче!

Дмитро Борисович слухає, не втручаючись. Він знає: Воксанка ніколи не була голодною. А він бачив тих, що пухнуть і гублять волошкові очі. Він бачив, як колись на майдані з голоду вмерла мати, а її мала дитина дивилася волошковими очима, не розуміючи, що сталося. І йшли люди, бачили, як гасли сині волошки.

Воксанка так і не подолала борщу. Смик з вазочки цукерочку.

— Я не собі, ми підемо в зоосад. Я ведмедикові. А який звір найстрашніший на світі?

— Люди! — рішуче відказує їй Дмитро Борисович.

Антоніна Гнатівна на нього сердиться: хіба можна таке дитині казати? А мала водить очима.

— Хіба люди звірі? Нате, — і кладе на стіл цукерочку.

Дмитро Борисович цілує її в голову.

У цей час відчиняються двері і вскакує Євген. Він вигинистий і кручений. Ранець летить на канапу.

— Лови мене! — гукає він.

Воксанка кидається за ним. Пальма собі. Стук, грюк, тріск, рейвах. Антоніна Гнатівна посвітлішала. Її чорні очі не блукають далеко. Вона вся тут. Її синок дома.

Ми добре засиділися. Пора додому. А мала не може втихомиритися.

— Ти мене забираєш, я сюди більше не прийду.

— Я тобі подарую друкарську машинку, — обіцяє Дмитро Борисович.

— Все одно не прийду.

— А я тобі куплю цукерок, — каже тьотя Цьоня.

— Не прийду.

— А як подарую тобі слово? — це Дмитро Борисович.

— Яке слово?

— Що я тебе люблю.

— Тоді прийду. І щоб Євген був.

Пальто на плечі, шапку на голову. Воксанка всім подає руку, крім Пальми. Пальма сердиться і гавкає.

З-за хмари виглянуло сонце. Можна податися на Дніпро. Беремо праворуч, і Воксанка ні сіло ні впало запитує:

— Як ті люди живуть?

Я не можу нічого збагнути. Які люди? Ті, що квапляться нам назустріч, чи ті, що нас випереджають? Їй щось згадалося чи прибандюрилося?

— Не доберу, чого ти хочеш?

— Хочу знати, як люди живуть.

— Людей багато, і вони всі різні.

— А як вони всі живуть?

Я показую їй на вікна: багато є вікон, і в кожному вікні живуть люди. Але це її ніяк не переконує. Тоді я кажу, що кожна людина хоче кимось бути: орати землю, робити плуги, літати в небі, плавати в морі. Але й це її ніяк не переконує.

Невже вона хоче знати самісіньку людську суть? Нехай слухає байку-витрабаску.

Жив собі Грицько-недотепа. Спочатку, як всі люди, жив. Аж ось його наставили пастухом.

Галасує, бубонить Грицько, що у великім щастю.

Дали йому порося.

Ще дужче галасує, бубонить він, що у великім щастю.

Дали йому корову.

Він ще заповзятіше галасує, бубонить, що у великім щастю.

Дали йому бугая.

Він аж репається, галасує, бубонить, що у великім щастю. А вовки тим часом на осінь череду розігнали.

Дали йому по шапці, а Грицько в крик:

— Горе мені! Горе!

— А мені його зовсім не шкода.

На нас мчали широкі вулиці, широкі проспекти. Ми їх перетнули, і нас проковтнуло метро. Потягнув ескалатор — побігли перед нами сходи.

— Галасує, бубонить, — наспівує Воксанка. — А як воно крутиться?

— Метро? Там, унизу, стоять два слони.

— Такі, як у зоопарку?

— Ще більші. Вони вхопилися за дві великі корби[21] і крутять тими корбами, щоб ми з тобою могли їхати.

— А ти покажеш мені тих слонів?

— Зараз до них йти не можна. Слони нас побачать і перестануть крутити корбами. Уявляєш, що тоді буде? Сходи зупиняться, і всі люди попадають.

Це її переконує, бо ми самі стоїмо на східцях, які ведуть нас до вагонів.

Одна багатоголова людська течія тягнеться вгору, друга мчить донизу.

Приручений супротив — туди і назад — пливе у сірому неоновому світлі. Люди квапляться, біжать. Вони хочуть наздогнати свій час. А їхній час все одно не спиняється. Вони квапляться, бо ніхто з них не знає, скільки кому відміряно. Штовхаються — дорогу, дайте дорогу! Дорогу куди? Кому зривати квіти, кому їх садити? І вони не помічають одні одних, держачи свої голови на однаковій висоті. В шумі змішується докупи їхній сміх, їхні слова, але кожен захищає свою волю. Та в усіх них є щось прекрасне — вперед, там ліпше, як на східцях ескалатора.

Нас теж щось жене вперед. І я підіймаю малу на руки. Ні на кого і ні на що не дивлячись, вплигуємо у синій вагон, хтось поступається місцем, — вагони переганяють вітер. Свище чорний тунель. Їзда полонить нас. У вікно нічого не видно, крім самого себе. Зникає простір, час. Є одне — швидкість. Нам добре линути. Коли линеш, завмирає серце.

Вагони врізуються в білий день. Мабуть, з такою силою вилітають з клітки на волю пташки. А наші ноги не хочуть нас нести: відвикли.

Віадук. Мости. Перед нами Дніпро. Над нами дніпровські кручі. Не чутно, чи колише, чи пливе Дніпро. Німують високі кручі. Все спинилося. В Дніпрі відбиваються дерева і ми. Нам тільки здається, що стоїмо на місці: ми пливемо.

— Татку, татку!

— Що?

— А цьо дерева?

— Як дерева?

— Хіба дерева були завжди?

— Ні.

— А хто їх посадив?

Стоїмо над Дніпром, і дніпровська хвиля каже: дерева — це люди. Це всі ті, хто боронив, хто страждав і хто поліг за мене. Всі вони виросли деревами.

Гуде вітролюбний дуб у зеленій кирeї. На ньому кора — що кольчуга. Він розкинув своє гілля над ясенами і кленами — молодими молодиками. Зависла між ними калина — червона слава. Широкий дуб ясить відвагу.

А над самісіньким берегом розпустила свої віти верба — дубова мама. Вона виросла, щоб бути журбою. Сумує сива, плаче стара. Об неї розбиваються всі бурі.

Там, на голій кручі, тополя. Стоїть одна, у хмарі. То наречена. Вона незрада.

Всі вони задивилися у Дніпро, ростуть мужністю, журбою і вірністю. Хто їх подужає?

Так казала дніпровська хвиля. Та, що спливла, і та, що надбігла й колисалася.

Походивши по набережній, ми спустилися до самісінького Дніпра і посідали на камені.

Наче довгі кучугуристі острови, пливли важкі баржі. Снували незугарні річкові трамваї. Блискавично прошмигнув глісер. Велично розтинала хвилі "Ракета".

Легко, як луки, звисали мости. На небо вийшло надвечірнє сонце, і високоголове диво Печерська розлило золото.

На тому боці, на пляжах, хтось купався. І на човнах лопотіли білі вітрила.

З-під великої синьої хвилі вийшов дід. Ми не побачили, коли він з’явився. Але він вийшов з-під великої синьої хвилі. Той дід був такий старий, як світ. Він пробував у Дніпрі.

— Добрий день вам! А чи можна з вами посидіти?

— Чому ж не можна?

Старий сів між мною і Воксанкою. Він був чимось подібний до діда Микити, який курить під яблунею серед поля, і до Дмитра Борисовича, який бував у бувальцях, і до дядька Миколи, який дивує всіх своєю самотністю.

Коли дід сів, камінь так і вгруз у землю. Сиве волосся сивою хвилею спадало дідові на плечі. В нього чоло, як та висока біла виспа. Брови — наче ті кручі. А очі — дві тихі заплави. Ніс схожий на човна. Губи — два береги, що зійшлися докупи. А підборіддя — дніпровський поріг, вилизаний сонцем. Він не мав бороди. Замість неї вуса — довгі весла.

Він був великий, і все в ньому було велике. Своїми широкими плечима дід тримав небо. Підняв руку, і на неї сіло сонце. Тоді його очі стали прозорі й лагідні. І на його обличчі явилася велика ласка — запахло Дніпром.

Я згадував: "Чи він рибалка, чи бакенщик?"

Воксанка його не злякалася. Він взяв її на руки і спитав:

— Ти, певно, любиш солодке?

Я подумав, що він пасічник.

— Мені солодкого не можна, — відказала вона.

— А я любив солодке, та його в нас ніколи не було. Бабуня мали мед, та вони замкнули його в скриню. Там він і стояв у горщику. Коли це раптом бабуня ніби зібралися вмирати. Вже їх і висповідали. Скриня в коморі. Я посилаю менших (нас було повна хата): що там бабуня роблять? Ті побігли й кажуть: прощаються з дідом, просять прощення. Я стою за дверима, через шпарку мені видно: пішли дід. Мабуть, будуть далі мотузки собі сукати, а бабуня вмиратимуть. Посилаю знову менших. Вони й передають мені, що бабуня лежать на ліжку, склавши на грудях руки. Я до скрині, вийняв горщика. Ми понаїдалися меду, ще й на пасовисько набрали. Пригонимо з обіду. Я думаю, що бабуня вже вмерли, що їх нема. А вони стоять на порозі, годують курей. Зобачили мене й кажуть: "От хто мій мед забрав, а я його на коливо припасувала! А візьми-но його, діду!" Мені дивно, що мертві можуть годувати курей і балакати. А дід тим часом мене за руку, прив’язав тим мотузком, що сукав, а іншим давай шмагати. Відтоді я й зарікся на солодке. Відтоді я знаю тільки гірке. Така мені покута.

— А бабуня? — спитала Воксанка.

— Бабуня живе. Вона не вмре, бо я з’їв її мед. З чого коливо робити, якби вона вмерла?

— А дідуньо?

— Дідуня повісили.

— Вороги? Правда?

— А хто ж? Он на тому дубі,— і він показав на дуба, що в зеленій кирeї.— Скільки моїх на ньому повішено. І сам я висів, та зірвався.

— А що таке гірке, діду?

Він спочатку подивився на мене, тоді на Воксанку.

— На світі все гірке, дитино, крім роботи.

— А що ж ви робите?

— Бережу Дніпро, а то остануться самі мости.

— Він же глибокий, діду!

— Е, міліє. І якби обмілів зовсім, тоді повтікають могили і геть понесуть із собою землю.

Блищало сонце, а сиве дідове волосся стало як хмара. На його високому, як та біла виспа, чолі лягли важкі тіні. Брови звихрилися — на кручах дув вітер. І дві тихі заплави очей посіріли, стали суворими. І човен його носа, і береги його губ, і гладенький поріг його підборіддя — все отверділо, все стало кам’яне. І кам’яні стали весла його вусів.

Ми його ні про що не питали.

Він сидів на камені й тримав на своїх колінах Воксанку.

— Дніпро до нас і після нас, — сказав.

Мовчать береги — тихий Дніпро. Нема хвилі, вільно розлігся він на всю широчінь сходу і заходу. Не крикне над ним розпачлива чайка, не скинеться десь хижа риба, не зашумлять темні верболози. Прозорі

дніпровські плеса. Дно аж виблискує. Здається, що в такий час, ніби з долоні, видно його, ясного, як небо, чистого, як день, і високим Карпатам, і неосяжному степові. Пийте Дніпро хто скільки хоче! Він повний тепла і ласки. І дивує, і милує тим теплом і тією ласкою весь світ. У ньому купаються гори, ліси, хмари. Червоне сонце стоїть на його самісінькому споді, пірнуло й не хоче випливати. І радість великої благословенної тиші стоїть аж до синього моря.

Ясний і тихий Дніпро. Та хто знає, що робиться в його глибині? Він погасив немало зір, які стали піском і світять живим.

З кручі шелест. Там хитнулася тополя. Зашуміли верболози — гойднулася течія. Крикнула чайка — і піднялася хвиля. І не стало берегів. Завиває сердитий вітер. Повстав Дніпро! Реве, аж стогне — змиває гори, корчує дерева, б’є своїми хвилями в небо. Він нещадний, як велике море. І до чужих, і до своїх. Грім грому, полум’я блискавок — рівняє землю. Його стогоном стогнуть Карпати, від його стогону підіймається степ. Цілий світ заціпенів. Меркне сонце — живе помста і кара.

Який же гарний Дніпро — всі ниць!

Прегарний, прекрасний Дніпро ревучий!

— Брешуть, хто хоче спустити Дніпро! — сказав старий. Він ще трохи посидів. Поклав свою руку на Воксанчину голову. І ніхто не знає, про що він думає. Та його дума була довга. Що бачили його посірілі суворі очі? В них не було смутку. Він поклав свою кострубату руку на дитячу голівку. Повагом поставив Воксанку на ноги. Підвівся крекчучи з каменя, нічого не сказав і пішов гатити береги.

Над нами летіли журавлі. Ключ розімкнувся, виплівся двома шнурами. І стало чути, як шуміли крила. І було видно, як ті крила виблискували в промінням вечірнього сонця.

У небі пливли журавлі, а тут Дніпро. Чи то не була суперечка хвиль з птахами, хто швидше допливе до моря?

Хвилі держалися берегів, підганяли самі себе, одна одну підштовхуючи. А журавлі держалися Дніпра.

Високі кручі, тополя, дуб з ясенем і калиною, верба, мости, місто на горах прощалися з журавлями. Пароплави давали прощальні гудки.

Журавлі не зробили коло: вони попрощалися ще раніше. Їхній ключ знову зімкнувся, піднявся вище, щоб було легше летіти.

Кру-кру… Журавлі линули за дніпровськими хвилями. Вони вже маленькі, вже їх ледве видно — грудочки чорної землі з крильцями — на довгому шнурку. Їх не видно зовсім. Тільки чути далекий гук:

— Кру-кру…

І так щоразу — від сонця і до сонця. Від своїх до чужих берегів з молодим виводком. Життя в леті.

Де їхні гнізда? Нащо їм чужина? Чому летіти, чому кричати тугу? Нащо терпіти таку муку, вибиватися із сил, падати камінь-головою вниз з голоду, не дошукуватися своїх дітей? Нащо це все в золоту і ситу осінь?

Кру-кру…

А був же час, що вони нікуди не відлітали. Неправда, ніби журавлі бояться снігів і морозів. Рідна земля ніколи не заморозить. Вона завжди тепла. Був час, коли журавлі не відлітали. Тоді не було зими, і ніхто не замерзав. З’явилися погані люди. Вони накинулися на журавлиних дітей. Ставили сільця, стріляли в них на льоту, мало всіх не перебили.

Знявся вгору журавлиний ватажок, крикнув до тих, що вціліли. І повів їх у далеку дорогу.

Полетіли журавлі — понесли з собою тепле літо. А на людей упала зима. Стиснули землю морози, замели снігом.

Чекайте, поки журавлі вернуться!

Побили, понівечили колись лихі люди журавлиних дітей. А сірі птахи не пам’ятають зла. Вони вертаються до своїх гнізд і ведуть за собою весну. І квітує земля. Журавлі приносять на своїх крилах людям дітей, щоб люди ніколи більше нічиїх дітей не били.

Але не минається, не втихає журавлина туга:

— Кру-кру…

Воксанка слухала казку, яку їй послало небо.

Гасне день, і червоні шати неба ніби хтось замальовував синім і чорним — насувалася хмара. Не видно середини міста — старої Софії. Але там стояло біле і золоте. Там не меркло. А околиці потемніли.

Воксанка м’яла щось у своїй кишеньці, вийняла — горіх.

— Я подарую його Дніпронькові,— і кинула. Булькнув горіх, що їй подарувала баба.

Я так і не здогадався, нащо вона це зробила… І вона не сказала.

— Чого темно? Куди пішло сонце?

— Хіба ж ти не знаєш? За горою в нього є палати. Воно вечеряє і стелиться.

А коли ми допхалися до зупинки метро, мала з жалем хитала головою:

— От ми дурні…

— Чого?

— Треба нам було розпитати того діда, що береже Дніпро…

— Про що?

— Та про Шугаєву сопілку! Він же знає?

— Пропало… Хіба тобі мало тієї, що я зробив?

— Вона ж не справжня!

— Ти заграй на пальцях, і все, що задумаєш, збудеться.

— А що я хочу?

Я почав їй підказувати:

— Хочеш їхати на метро?

Вона заграла на пальцях: туру-туру-ру… І метро повезло нас. Раз перегін, два перегін, а там слони викрутили нас на Хрещатик.

— Хочеш, щоб було світло?

Вона заграла, і Хрещатик засвітив нам безліч ліхтарів, червоних, синіх, зелених… Стало так видно, що й голка не могла б загубитися.

Вона захотіла їхати на тролейбусі, заграла, ми сіли й поїхали на Лук’янівку.

Зійшли на горі, і я запитав:

— Хочеш, щоб були зорі?

— Хочу.

Мала приклала пальці до губів, підвела вгору очі — мерехтіли зорі.

— А хто їх засвітив?

— Їх засвітила ніч. Сонце лягло спати, а ніч встала. На небі, як і в нас на стіні, є вмикач, тільки великий. Ніч ввімкнула цей вмикач, і зорі спалахнули.

— Нащо?

— Щоб освіщати людям сни.

— І мені?

— І тобі.

Ми йшли повз завод. Вона знала, що це завод. За муром стугоніло й гуркотіло.

— Я виросту й піду на завод. Знаєш, що я тобі зроблю?

— Не знаю.

— Ложку!

Вітер підганяв нас додому. Він виспівував, що вже лягло снопами літо і стернею встала осінь. Осінній вечір знову погрожував дощем. А ми його не боялися. Нам було легко і трошки радісно. Доберемося до своєї хати і скинемо свою втому.

Чого в нас сьогодні тільки нє було! Ходили в гості, ходили на Дніпро… Бачили сонце і зорі. Скрізь водила Шугаєва дудочка. Я кажу:

— Захочеш води, піде вода. Захочеш каші, і каша звариться. Чого ти ще хочеш?

— Хочу-хочу… Сама не знаю, чого хочу…

Гладенький пеньок стирчить перед нашим подвір’ям. Воксанка плиг на нього, дрібу-дрібу, скік назад, під мою руку.

— Я хочу мами… — і збирається грати на пальцях. Її голос — ластів’я під стріхою.

Сашкова мама, яку він погоджувався обміняти на вудку, повела його в парадне.

Під будинком швендяла немічна нянька з Оленкою.

Вода зійшла, на подвір’ї вигулювали старі й дорослі.

Опасиста тітка Головачка, не дуже моложава і якась розпатлана, гуцюцюцькала внука.

— Оксанко, а де твоя мама? — спитала та тітка солодко.

— В Празі,— відповіла мала з гідністю.

Всі, хто прогулювався, поспинялися.

— Коли ж вона приїде і що тобі привезе? — питалася Головачка й ніби гуцюцюцькала не дитину, а свій голос.

— Мама мені привезе плаття, кохту, чоби… — загинала пальці, показувала старим і дорослим.

— І ляльку? — випитувала Головачка.

— І ляльку!..

— Може, вона вже приїхала?

Мені не довелося заганяти Воксанку до хати. Вона сама побігла в парадне. Не зупинилася, коли її гукнув сусід-велетень Михайло, який любив розповідати про комара, що перекинув трамвай. Не зупинила її й красуня Наталка — Михайлова дружина, яка хотіла чимось почастувати.

Воксанці забиратися вгору легше, як спускатися донизу: не так лячно, що впаде.

Я її наздоганяю, а вона вже лупцює ногами в двері. Їй відчиняє Надя — сусідка.

— А мама?

— Риба, мами ще нема.

Вона спантеличена: переступати їй поріг чи ні?

Зачиняються двері, Надя хапається її роздягати і розпитує:

— Де була? Що бачила?

А мала вивертається з її рук і шмиг до себе в кімнату. Мами нема. На стіні висить її портрет.

Одурила дудочка. Одурила денцівочка. Мама не приїхала. Вона висить на стіні. В неї таке ж біле і таке м’яке, як у Воксанки, волосся. Тільки воно пишніше — золотою короною. В неї таке ж чоло. Тільки вище й задумане. У неї зламані брівки, ніби вона весь час дивиться і не може надивитися своїми великими очима.

І її рівний ніс, і її теплі припухлі губи, і її м’яке підборіддя — все ніби оживає. Все-все мамине у Воксанки. Але мами нема.

Її нема. І без неї не розчісуватимуться так мило кіски. Без неї сумно в гостях і вдома. І Дніпро, і зорі без мами — журавлина туга. Не пахнуть квіти і не п’ється вода. Кру-кру…

Змалювали маму на портреті. Змалювали очі, змалювали брови, та не змалювали тихої розмови…

Я пораюся на кухні, кличу, щоб мала йшла і допомагала, а вона не йде.

— Риба! В телевізорі дядько Микола! — гукає Надя.

Воксанка любить телевізор. Чапу-лапу…

— Де Коля?

— Он!

— А як він туди заліз? А де його папка?

Грає музика, і мені нічого не чути. Веселий джаз.

Воксанці сидиться з Надею. Надя одинока і любить дітей. Вона й працює з дітьми. Вона запросила нас якось на зліт. Ми сиділи на трибунах, дивилися на парад, бачили юннатів і малих пожежників. З нами сидів Тарасик — Надин родич. Він був дуже зосереджений, а Воксанка йому казала:

— Бачиш, бачиш Надю, як вона піонерить?..

Її робота — піонерити.

В каструльці закипає каша, а в Надиній кімнаті — танці.

Наварила мати гороху.

Насипала дітям потроху!

Забуто про маму. В дітей швидко змінюється настрій: плач у сльози, злість у втіху. Треба тільки зачепити ту струну, яка бринить.

Йду до них. Воксанка руки над головою — чубарики-чубчики… Підняла ногу — женчичок-бренчичок…

— Твіст! Ану, твіст! — і Надя сама вихитує плечима.

Руки ходять, ноги ходять, присідаючи.

Всі діти однакові — їхні батьки різні.

— А хто буде кашу їсти?

— Я тільки раз!.. Ще один раз… — Кіски злиплись від поту. Не перестає.

Мирюся, вмовляю, щоб не паніла. А вона дженджуриться, бришкає.

— Ах, ти чмур![22]

— Ти сам чмур! — і в плач.

— У нашого чмура — погана натура, — це вже Надя.

— Самі ви погані!.. Я з вами не хочу жити!

А я думаю, хто весь час сміється і ні разу не заплаче, той блазень.

— Мир миром, пироги з сиром…

Вона дивиться крізь пальці й докінчує одним духом:

— Вареники в маслі, ми дружечки красні. Поцілуймося!

І ми цілуємося.

Вона дивиться на телевізор і каже:

— Як мені та музика набридла! Надю, включи війну!

— Вечір, буде дощ. І так страшно, — каже Надя.

— А я хочу!

Діти граються у війну, батьки сміються. Коли ж граються у війну батьки, тоді діти плачуть. Нікому б не знати ніяких церегелів, водити разом хліб-сіль і не пускати страхів по телевізорах. Всі так кажуть. Педагоги забороняють малим вечірні програми. А діти все одно дивляться, покрадьки. Без цього їх не нагодуєш.

Надя взяла малу на руки: вона її годуватиме.

— Їж, не засалюйся!

— Розкажи про бабу Війну.

В Наді ні батька, ні матері. Наклали головами. Вона дитбудинківська.

— Ну, де та баба Війна живе?

— Не каверзуй! — Надя набирає ложку каші й зачинає казати.

Баба Війна живе за границями-кордонами. Вона їздить у ракеті і возить з собою чорного ворона з чорним плугом. Їх ніхто не чує і не бачить.

У баби Війни велика рідня — діти Війни, так і називаються. Є хоробренки, і дезертиренки, є голосільниці…

— А чого вона хоче?

— Був час, коли баба Війна їздила на залізному возі й поганяла вороними кіньми. Гнала над прірвами, вивернулася і перекинулась. Коні покалічилися, віз поламався, чорний ворон позбувся обох крил. І сама баба добрі гулі набила. Летіла в прірву, аж загуло за нею. Всі зраділи: там в нетрищах їй і амба.

Але баба Війна живуча. Відлежалася, встала, повела своїми очищами й ну дертися на гору. Вилізла й гайда собі. Не до кого-небудь, до самісінького прем’єра. А той прем’єр видав закон: хто де побачить бабу Війну, щоб цькував собаками. Прості люди так і робили. Тоді баба Війна кинулася до родовитих вельмож, до тих самих, що з прем’єром укладали проти неї заборону. Вельможі переступили через закон, впустили бабу Війну до прем’єра. От вона йому й каже:

— Полікуй мене, я тобі в пригоді стану.

— Як ти сюди втрапила? Хто тебе впустив? Я зараз же посаджу тебе в тюрму!

— Е! — клацнула баба Війна своїм зубастим ротом. — Замкнеш, сам і випустиш. Я знаю твої державні таємниці. Ти хотів би заволодіти всім світом.

Занепокоївся прем’єр:

— Як ти знаєш?

— Мені та не знати? Хто багато має, тому завжди мало. Хіба всі твої попередники, хіба ти сам в цьому не присягався?

— Як ти смієш! Я тебе забороняю!

— Забороняєш чи ні, але тобі, прем’єре, доведеться мене вилікувати, — і баба Війна спробувала прихилитися до прем’єра.

Прем’єр був людина інтелігентна. В лацкані його чорного піджака стирчала біла квітка. Він став делікатно пручатися, не даючи волі рукам. А баба Війна шепнула йому на вухо:

— Не вилікуєш ти, інші знайдуться!

Прем’єр так і похолов зі страху.

— Яких же тобі лікарів треба? — спитався він.

Вона подивилася на нього своїми підбитими очима, як на пришелепуватого.

— Крові мені треба! Крові!

— В мене є діти! — жахнувся прем’єр.

— Ти і твої діти стануть героями, — сказала баба Війна. — А кров, якою мене лікуватимеш, зовсім не називатиметься кров’ю — воєнним бюджетом.

— Хіба що так, — промурмосив прем’єр.

— А як же інакше? Мені треба підкувати коні, мій шарабан розлетівся в друзки, мого ворона треба добре годувати, щоб у нього виросли крила.

— В мене є і ковалі, і бондарі, і теслі,— признався прем’єр і мрійливо додав: — Та чи личить тобі, вельможній, їздити в допотопному шарабані? В мене є вчені і конструктори…

Знюхалася баба Війна з заморським прем’єром, і скоро ніякий мітинг і ніякий бенкет не міг відбутися без неї. Де прем’єр, там і вона.

Сідала баба Війна в ракету — сам прем’єр був на учті, цілувався з бабою Війною і вигукував:

— Патріотці віват!

— А ця баба Війна — хвойда, їздить уздовж кордону, возить чорного ворона з чорним плугом.

— А чого вони їздять? Чого хочуть?

— Тебе!

— Я ж маленька!.. Ходімо бити бабу Війну!

— Риба, оближи ложку.

По телевізору пускали антивоєнний фільм.

— А коли буде Новий рік? — спиталася мала.

— Нащо він тобі?

— Хіба ти забувся?..

Воксанка чула: в неї був ще один дід, рідний, мамин тато — Федір. Він пропав безвісти. Ніхто не знає, в якій землі, своїй чи в далекій чужині приорав чорний ворон чорним плугом його хоробрі кості. Як він ніколи не бачив своєї доні — Воксанчиної мами, так і Воксанка ніколи не побачить діда Федора. Мертві в гості не ходять. Живі йдуть до мертвих. Але куди нам іти? Де шукати солдата Федора?.. На Новий рік ми з Воксанкою ходимо на дніпровські схили. Недалеко від Аскольда — першого князя — є безіменна могила. Князь і простий воїн поруч, бо земля одна. Синій сніг вкриває могилу, щоб їй було тепло. Ми ставимо на засніженій могилі вбрану цяцьками ялинку і засвічуємо свічку. Ялинка — радість, а свічка — надія.

— … Ти поставиш ялинку, а я засвічу свічку.

Надя витирає їй рота рушничком, а вона своє:

— Ми тобі, бабо Війна!.. — і, спохопившись: — Дякую за вечерю, що наївся дармоїд!

Їй треба купатися і спати, але від телевізора не відтягти. Нехай, покупаємося завтра.

Прийшов дядько Микола. Він був трошки п’яненький.

— Ти вже виліз з телевізора? — спиталася Воксанка.

Його поривало співати і бавитися з малою, але її очі злипалися. Вона навіть забулася вивідати, де він подів свою папку.

Ми дали дядькові Миколі компоту. Він зробився чомусь дуже великий, зайняв усю кухню.

Надя роздягнула малу і вийшла з кімнати. Я вимкнув світло. За шторою на вікні блимав нічник.

— Сядь, — попросила Воксанка.

Сон з далеких гір награвав їй на Шугаєвій сопілці.

Я сів, і Воксанка попливла в казку — в гості до Івасика-Телесика. Вмостилася в його золотий човник. Хлопчик узявся за срібне весельце. Ловися, рибко, велика й маленька!

— Івасику-Телесику, приплинь, приплинь до бережка!

— Чуєш, — каже Воксанка. — То твоя мама.

— Вона нам принесла обідати, — зрадів Івасик-Телесик.

Човник причалив до бережка, висипали рибку й заходилися коло борщу, коло каші. А потім знову на воду.

— Івасику-Телесику, приплинь, приплинь… — грубим голосом. А потім ще грубішим: — Дам тобі… Дам!..

— Ой, то не твоя мама! — обзивається Воксанка.

— А хто? — запитує Івасик-Телесик.

— То зла Бабайка! Нізащо не підпливай!

А Бабайка кинулася до коваля, він викував їй такий голос, як в Івасикової мами. Човник причалив, і Бабайка похапала їх у мішок, понесла в дрімучий ліс. Стоїть у тому лісі хатка. І живе в ній Бабайка із зміючкою Оленкою.

Палає піч. Бабайка подалася гостей скликати, а Оленка буде дітей смажити.

— Ану, сідайте вдвох!

— Кажи, що ми не вміємо, — намовляє Воксанка Івасика-Телесика.

А він і сам це добре знає.

— Покажи нам, — каже Оленці.

Вона розсілася на лопаті, а вони її щур у піч.

А Бабайка і гості вже недалеко, чути — носами шмиг-шмиг! Людське м’ясо їм пахне.

Поховалися Івасик-Телесик з Воксанкою.

А ті швидше до печі, понаїдалися, пооблизувалися, качаються по траві. А Бабайка приказує:

— Добре поваляться, добре покачаться, Телесикового й Воксанчиного м’ясця наївшись!

Як Воксанка не втримувала Івасика-Телесика, щоб він сидів тихо, а він обізвався:

— … Оленчиного м’ясця наївшись! — хотілося йому поглузувати.

Бабайка почула, заревла, кинулася за ними, а вони на хату, повилізали на комин.

Летять гуси, великий табун.

— Гуси-гуси, лебедята!..

— Інші летять, нехай вони візьмуть.

Летить другий табун. Теж не взяли. А Бабайка ось-ось дістанеться комина.

Аж летить мале гусенятко, криве на ногу.

— Гусенятко-лебедятко, візьми на крилятко, віднеси до мами… до мами.

Вона стиснула кулачок — взяла собі під голову цілий світ і заснула.

…Спить мала — Щастя.

16

Баюра — велика, глибока калюжа.

17

Крук — ворон.

18

Трепета — осика (діал.)

19

Віко — верхня частина труни.

20

Деркач — невеликий перелітний птах, з жовтувато-бурим оперенням, відзначається характерним скрипучим криком.

21

Корба — механізм для підйому.

22

Чмур — зморшок — їстівний гриб (діал.).

23

Густа молода трава.